

Vertrouwen komt te voet maar niet vanzelf

Hoe burgers, boeren, overheid en
gezondheidszorg polderen in Brabant

Mariet Paes
November 2012

Uitgave

© Provinciale Raad Gezondheid Noord-Brabant, november 2012

Rijnstraat 4

5215 EK 's-Hertogenbosch

Tel.: (073) 612 07 66

Fax: (073) 689 03 80

Auteur:

Mariet Paes

Met medewerking van:

Erik Boers en Andert Loman, Het Nieuwe Trivium

Henk Jans, GGD's Noord-Brabant

Maarten Leseman, ZLTO

Marlie van Santvoort, Provinciale Raad Gezondheid

Met dank aan de vele andere personen - patiënten, burgers, veehouders, ambtenaren en professionals die hun ervaringen en kennis ten behoeve van dit boekje deelden.

Vormgeving en productie:

btz vorm en regie | Marcel van Dijk

De foto's in deze brochure zijn afkomstig van een werkbezoek van de leden van het Brabants Kennisnetwerk Zoönosen aan vier veehouderijen in Zuidoost Brabant. Het werkbezoek was georganiseerd door ZLTO en de Provinciale Raad Gezondheid. Het doel van deze dag was een kennismaking van de professionals uit de humane gezondheidszorg met de veebedrijven, de veehouders en hun dierenartsen. Kennis opdoen, kijken en vragen stellen in alle beslotenheid, zodat het echte verhaal verteld kon worden. Een ontmoeting met aspecten van een dialoog.

Deze uitgave is gefinancierd door de Provinciale Raad Gezondheid, ZLTO en Provincie Noord-Brabant.

inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
2.	Angst, onrust en kennis delen	9
2.1.	Informatieavonden over Q-koorts	9
2.2.	Achtergrondinformatie over crisiscommunicatie	12
2.3.	Terugblik	15
3.	Samen nadenken in een Socratische dialoog	17
3.1.	Wat is een Socratische dialoog?	17
3.2.	Een dialoog met gezondheids- en landbouwprofessionals	19
3.3.	Een dialoog met Q-koortspatiënten en geitenhouders	21
3.4.	Een dialoog in Reusel-De Mierden	24
3.5.	Terugblik	27
4.	Aansluiten en polderen	37
4.1.	Een aanpak van onderaf in Huijgevoort	37
4.2.	Een ondersteuningsteam in de Peelhorst	40
4.3.	Terugblik	42
4.3.1.	Aansluiten bij de leefwereld en vertrouwen herstellen	43
4.3.2.	Polderen	45
5.	Conclusies en aanbevelingen	49

Bijlagen

- Noten
- Literatuur
- Overzicht geïnterviewden
- Leden Klankbordgroep

1. Inleiding

Staat de alom geroemde hechte sociale infrastructuur in Brabant onder druk? Wie de discussies over de relatie tussen gezondheid en intensieve veehouderij volgt, kan dat gaan denken. Q-koorts, antibioticaresistentie, MRSA, fijnstof en stankoverlast voeden deze discussies, die op vele plekken gevoerd worden. Er is angst en onrust onder de bevolking, zowel onder boeren als burgers. Is er sprake van een hype? Moeten we die angst en onrust negeren of juist serieus nemen en waarom? Is de angst terecht of gaat het om onderbuikgevoelens? In 2009 en 2010 organiseerde de provincie Noord-Brabant in samenwerking met de Provinciale Raad Gezondheid en de gezondheidssector negen informatiebijeenkomsten over de Q-koorts, verspreid over Noord-Brabant, die massaal werden bezocht. De onrust en angst van Q-koortspatiënten en andere belangstellenden was hoorbaar op die bijeenkomsten. Onrust en angst over ziekten die overgaan van dier op mens vermengen zich met boosheid over verdere uitbreidingen van veebedrijven met de erbij horende stankoverlast en vele transporten. Vermengen zich tevens met ethische overwegingen over dierenwelzijn en zorgen over uitbuiting van natuur en milieu. De kranten staan vol met voorbeelden van gedoe rond vergunningen over uitbreidingen, falend toezicht erop en het strategisch gedrag van sommige boeren om hun bedrijven toch verder te laten groeien. Goedwillende boeren met oog voor de gezondheid van hun dieren, de gezondheid van henzelf én die van hun burens komen in het nauw bij hun zoektocht naar hoe zij hun bedrijf toekomstbestendig en duurzaam moeten inrichten. Hoe moeten we verder in Brabant, een provincie met een zeer hoge mens- en dierdichtheid.

De relatie gezondheid en intensieve veehouderij is complex en door alle problemen zijn verhoudingen tussen betrokkenen gepolariseerd. De Provinciale Raad Gezondheid en het Brabants Kennisnetwerk Zoönosen (1) pleitten in het eerder uitgebrachte rapport 'Gezondheid is geen wisselgeld' voor een dialoog tussen alle betrokkenen. Om vanuit begrip voor elkaars standpunten tot oplossingen te komen, die in ieders ogen aanvaardbaar zijn. Die handschoen is inmiddels opgepakt door het Verbond van Den Bosch (2), dat zich ten doel stelt dat 'alle vlees duurzaam is' in 2020. ZLTO en de Provinciale Raad Gezondheid gingen eveneens aan de slag met de dialoog vanuit het zogenaamde One Health principe, gezondheid voor mens en dier. We willen ruimte scheppen voor een nieuwe balans tussen volksgezondheid en welzijn, diergezondheid en welzijn, kwaliteit en duurzaamheid. Die nieuwe balans is niet te bereiken via enkel het stellen en handhaven van regels en afstandsmaten. Dat is een te smalle basis. Er is meer nodig om te werken aan herstel van de sociale verhoudingen tussen burgers en boeren in Brabant.

EEN GEZAMENLIJK PAD

De Provinciale Raad Gezondheid en ZLTO hebben het afgelopen jaar samen opgetrokken om op diverse manieren gestalte te geven aan een open dialoog. Er is onder andere gebruik gemaakt van een gespreksvorm, die de ‘Socratische dialoog’ wordt genoemd. ZLTO en Provinciale Raad Gezondheid spraken af om hun ervaringen rond de gevoerde dialogen te beschrijven en te verspreiden. Terugkijkend op afgelopen jaar zijn er op meerdere manieren gesprekken georganiseerd tussen boeren, burgers, overheid en gezondheidszorg. Ook anderen namen daartoe het initiatief zoals de burgemeester in Reusel-De Mierden, de bewoners in Huijgevoort en betrokkenen in de Peelhorst. Meerdere manieren, die passend en betekenisvol waren bij de situatie op dat moment. Om te leren van al die ervaringen komen al die vormen van dialoog aan bod in deze brochure. Omdat de dialogen vertrouwelijk gevoerd zijn, wordt de inhoud van hetgeen besproken is tijdens de vertrouwelijke gesprekken niet aangehaald. Wel is het materiaal uit interviews hoe deelnemers de gesprekken beleefd hebben verwerkt alsook de methodische aanpak van de gesprekken.

Terugblikkend kunnen we een indeling maken naar de intentie, het tijdstip en de vorm van de gesprekken.

- Gesprekken die plaatsvonden tijdens het hoogtepunt van de Q-koorts: negen informatieavonden waar Q-koortspatiënten, burgers, GGD-artsen, huisartsen en medisch specialisten elkaar ontmoetten.
- Socratische dialogen, waarin verschillende partijen samen terugkijken op heftige situaties: de dialoog tussen gezondheids- en landbouwprofessionals, de dialoog tussen Q-koortspatiënten en boeren van geruimde geitenbedrijven en de dialoog in Reusel-De Mierden.
- Gesprekken in Huijgevoort en de Peelhorst, van waaruit samen aan nieuw beleid wordt gewerkt.

6

Er zijn veel ervaringen opgedaan rond deze gesprekken en dialogen tussen de verschillende partijen. De ervaring met de Socratische dialoog is er één van. Kern van een Socratische dialoog is dat de gesprekspartners zich verplaatsen in de situatie van de ander. De Socratische dialogen zijn in samenwerking met het Nieuwe Trivium (3) georganiseerd. In het derde hoofdstuk gaan we in op deze vorm en de achtergronden ervan. Socratische dialogen passen niet op elk moment of in elke situatie. Een Socratische dialoog die we voorbereidden met de burgemeester van de gemeente Landerd vond (vooralsnog) helaas geen doorgang. We begrepen in eerste instantie niet waarom het niet lukte om tot afspraken te ko-

men. Tot we in de krant lazen over de problemen waarin de gemeente Landerd verzeild geraakt was rond de uitbreiding van een geitenstal. De situatie was in Landerd op dat moment niet rijp om samen met de gemeente en de andere betrokkenen een Socratische dialoog te starten.

We beschrijven in hoofdstuk twee de ervaringen met de negen informatieavonden over Q-koorts en besteden aandacht aan de veronderstelde tegenstelling tussen feiten en emotie, die in discussies steeds oplaait. Het schema van het IRGC (International Risk Governance Council) is een verhelderend kader, dat houvast geeft over de plek van feiten en emoties in de communicatie tussen burgers, boeren en overheid. Het WRR-rapport 'Vertrouwen in de burger', het boek 'Polderen 3.0' en de presentietheorie van Andries Baart bieden eveneens achtergrondinformatie om te reflecteren op de ervaringen die opgedaan zijn met de dialogen.

We kijken naar de noodzaak en achtergrond voor het organiseren van een gesprek of dialoog, wie het initiatief nam en wie er bij betrokken waren, wat er gebeurde tijdens de ontmoetingen en erna, wat we kunnen zeggen over resultaten en of achteraf gekeken de juiste vorm van ontmoeting is gekozen en welke vragen er over blijven.

Na deze beschrijving van de ervaringen proberen we het belang ervan te duiden en doen we aanbevelingen hoe er mee verder te gaan. Bovenal is dit boekje bedoeld om provincie, gemeenten, boeren en burgers ervan te doordringen waarom het organiseren van de dialoog zo belangrijk is voor Brabant.

2. Angst , onrust en kennis delen

Eind 2009 zijn 2.354 mensen met Q-koorts gediagnosticeerd en 55 besmette bedrijven bekend. In Noord-Brabant zijn de grootste concentraties besmettingen. Op 21 december 2009 zijn de ruimingen van geitenbedrijven gestart. Er zijn vele signalen over ongerustheid onder patiënten, hun familie en ook bij artsen. De informatie op diverse websites is voor patiënten niet voldoende. Op aandringen van de Provinciale Raad Gezondheid worden informatieavonden georganiseerd. De provincie Noord-Brabant neemt vervolgens het initiatief en organiseert samen met de patiëntenvereniging (die op dat moment in oprichting is), GGD's en de Provinciale Raad Gezondheid een reeks informatieavonden verspreid over de provincie. Op deze avonden ontmoeten Q-koorts-patiënten, burgers, GGD-artsen, huisartsen en medisch specialisten elkaar.

We kijken in dit hoofdstuk naar de noodzaak en achtergrond voor het organiseren van deze ontmoetingen, wie erbij betrokken waren en wat er gebeurde tijdens en na ontmoetingen en wat we kunnen zeggen over resultaten. In een slotparagraaf reflecteren we op de avonden met behulp van de theorie over risk governance en concern assessment. Hoe kunnen we de avonden duiden, is de juiste vorm van ontmoeting gekozen en welke vragen blijven over?

2.1. INFORMATIEAVONDEN OVER Q-KOORTS

“Gezondheid staat centraal op de informatiebijeenkomst over Q-koorts, die is bedoeld voor iedereen die er meer over wil weten. Bijvoorbeeld inwoners van een gebied met geitenhouderijen, Q-koortspatiënten die nog met algemene vragen zitten, zwangere vrouwen die meer willen weten over de risico's, mensen die door chronische kwalen meer vatbaar zijn voor Q-koorts, huisgenoten van Q-koortspatiënten, toeristen en recreanten die een gebied met besmette bedrijven willen bezoeken.” (citaat uit de uitnodigingsbrief)

De negen informatiebijeenkomsten over Q-koorts werden begin 2010 door provincie Noord-Brabant, de patiëntenvereniging, de Provinciale Raad Gezondheid en de GGD's - verspreid over Noord-Brabant - georganiseerd, steeds met medewerking van gemeenten en ziekenhuizen. In totaal bezoeken 955 mensen de informatieavonden in Noord-Brabant. Vooraf is aangegeven dat gezondheid centraal staat op deze avonden en dat er niet kan worden ingegaan op vragen over

zaken zoals intensieve veehouderij, het ruimen van geiten, vergunningverlening voor geitenbedrijven of andere maatregelen.

GGD-artsen, huisartsen, bedrijfsartsen, internisten, cardiologen, longartsen, gynaecologen en patiënten georganiseerd in de patiëntenvereniging Q-uestion, werken mee aan de avonden. De avonden beginnen met informatieoverdracht van de GGD een ervaringsverhaal van een patiënt. Inbreng die op de meeste avonden aangehoord wordt en waar geen vragen op volgen. Van het onderdeel om aan een panel vragen te stellen, wordt wel zeer goed gebruik gemaakt. Het zijn niet alleen vragen die gesteld worden, mensen willen graag hun ervaring delen, wat ze hebben meegemaakt en waarover ze ongerust zijn, waarover ze zich verbazen of een mening hebben.

“Ik heb al lang klachten, met name vermoeidheidsklachten. In eerste instantie ben ik op van alles onderzocht, maar niet op Q-koorts. Ik heb zelfs een operatie gehad. Pas nadat ik zelf om een Q-koorts test heb gevraagd, ben ik op Q-koorts onderzocht. Waarom wachten artsen zo lang met testen op Q-koorts? Dat is pijnlijk en duur.”

Huisarts:

“Zoals het bij u is gegaan, is het eigenlijk de verkeerde volgorde. Gelukkig denken steeds meer huisartsen, specialisten en bedrijfsartsen aan de mogelijke diagnose van Q-koorts. Maar als mensen lang vermoeidheidsklachten hebben, dan is het makkelijk om te blijven zeggen dat dat door de Q-koorts komt. Maar dat hoeft niet het geval te zijn. Er kunnen zich door het verzwakte gestel nieuwe gezondheidsklachten ontwikkelen. Blijf daarom waakzaam op alle gezondheidsklachten.”

Als panelleden defensief reageren op vragenstellers, laaien emoties op. Als panelleden eerlijk zijn over het feit dat zij op bepaalde vragen geen antwoord hebben, verandert het gesprek. De panelleden stellen zich niet op als de ‘deskundigen’, die het antwoord weten op alle vragen, maar er ontstaat een gesprek tussen mensen met ervaringskennis en mensen met professionele kennis. De relatie wordt gelijkwaardiger.

“Ik ben zo weken zwanger en heb Q-koorts. Wat zijn de mogelijke consequenties voor mijn ongeboren kind?”

Gynaecoloog:

“Daar weten we niet veel vanaf. Er is weinig bekend over de gevolgen van Q-koorts bij ongeboren en geboren kinderen. Hiernaar lopen momenteel in Nederland ook geen onderzoeken. In deze regio is de mogelijke onderzoeksgroep namelijk te klein. Literatuur uit het buitenland is enigszins somber. Het betreft hier onderzoeken bij zwangere vrouwen die zelf symptomen hebben van de Q-koorts. Het blijkt dat zwangere

vrouwen een grotere kans op miskramen en vroeggeboorten hebben als ze besmet zijn met de Q-koortsbacterie en de kans op groeiachterstand van het ongeboren kind is dan groter. In deze onderzoeken zijn geen aangeboren afwijkingen geconstateerd. In Nederland komen deze resultaten echter niet naar voren in onderzoek. Er is nu wel een onderzoek gestart of het zinvol is om bij zwangere vrouwen op Q-koorts te gaan screenen en of het zinvol is medicatie (antibiotica) toe te dienen aan eventueel zwangere vrouwen.” (4)

Er zijn vragen en opmerkingen die leiden tot verdere acties, omdat daar nog niet aan gedacht is. Zoals vragen van jachtopzieners, die kadavers in de bossen opruimen en zich afvragen of deze dieren mogelijk ook de Q-koortsbacterie bij zich dragen. Of de vragen van de vrijwilligers die de weidevogels tellen en door de weilanden lopen waar schapen grazen en willen weten of zij extra voorzorgsmaatregelen moeten nemen. Tijdens een van de eerste avonden vertelde een van de aanwezigen dat zij besmet was met Q-koorts, maar nog steeds als bloeddonor werd opgeroepen. Na die avond nam de GGD contact op met Sanquin en werd snel het nieuwe beleid van Sanquin bekendgemaakt: “Het is nog onduidelijk in welke mate Q-koorts via bloed van mens tot mens overdraagbaar is, maar we kunnen geen risico’s nemen en moeten het bloed van besmette donors bij voorbaat uitsluiten.”

Ook zijn er mensen, die op de avonden oproepen tot actie, om gevaren vroegtijdig in te dammen.

“Ik ben geen Q-koortspatiënt maar een risicopatiënt omdat ik hartproblemen heb. Wat moeten we doen om in Den Haag door te laten dringen dat het vaccin in Nederland snel beschikbaar komt? Hoe kom ik aan dat vaccin? Kan ik op zoek gaan naar een oplossing om een vaccinatie te kunnen krijgen? Wat gaan we na vandaag doen?”

Internist:

“Praktisch gezien is het niet moeilijk om aan het vaccin te komen. In Australië is het vaccin al tientallen jaren geleden getest en ook op de markt gebracht. Bij goede hantering van het vaccin zijn de bijwerkingen gering. Maar de vraag is wie moet je vaccineren? We kunnen niet iedereen vaccineren. We moeten afwegingen maken. “

Huisarts:

“Bij de Gezondheidsraad is een commissie in het leven geroepen die binnen de kortst mogelijke tijd – maar uiterlijk eind oktober van dit jaar en waarschijnlijk veel eerder – met een advies over het vaccin komt. Het heeft tijd nodig, aangezien ook de vaccinator uit Australië zelf zegt dat het vaccin aangepast dient te worden, voordat het voor de Ne-

derlandse bevolking wordt gebruikt. Vandaag hebben wij met 12 deskundigen rondom de tafel gezeten. Wij zijn het er mee eens dat het advies lang duurt, veel te lang. Maar we moeten helaas op de wetenschap wachten.”

Niet alle vragenstellers kunnen aan bod komen en daarom is telkens na afloop ruim de tijd om met één van de panelleden in gesprek te gaan. Hiervan wordt dankbaar gebruik gemaakt. De informatieavonden waren voor veel mensen de eerste kennismaking met de patiëntenvereniging Q-uestion. De ervaring om met lotgenoten te spreken betekent veel voor mensen.

“De patiëntenorganisatie geeft mij kracht om door te zetten. In januari heb ik, samen met een aantal andere deelnemers van de patiëntenorganisatie, lotgenotencontacten georganiseerd. Met succes, er zijn ongeveer 80 mensen geweest. In het begin was het rommelig; mensen waren boos en ze liepen allemaal tegen die zelfde muur aan. Ze hadden gehoopt antwoorden te vinden, maar die hadden we helaas niet; wel konden we een luisterend oor bieden. De bijeenkomsten waren zeer nuttig; de mensen konden hun hart luchten, hun emotie kwijt en vonden begrip en herkenning bij elkaar. Het delen van elkaars verhalen gaf velen een goed gevoel; ze vonden steun bij elkaar. Het is zo fijn als je niet veel hoeft te zeggen en de ander snapt meteen wat je bedoelt.”

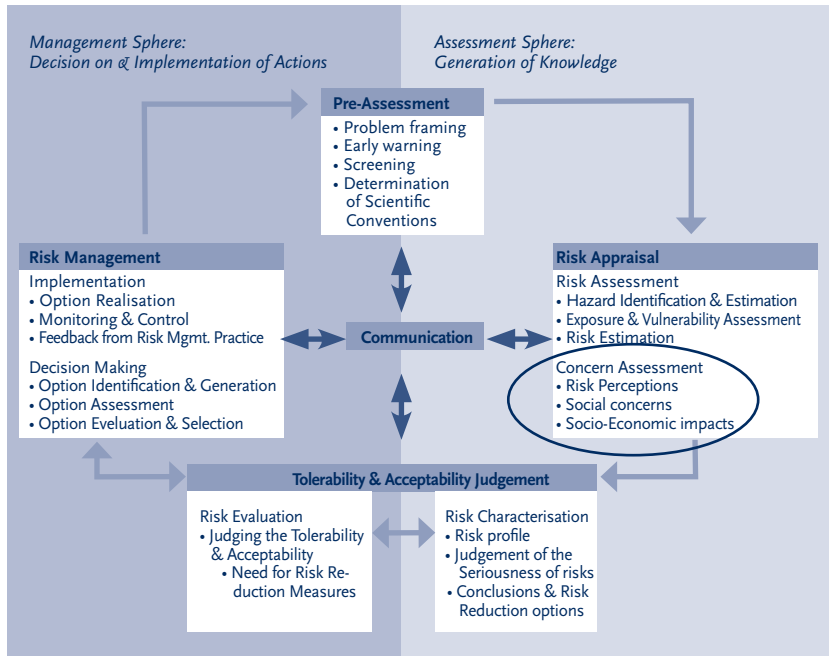
(Bron: www.zorgbelang-brabant.nl)

Op de laatste informatieavond dragen de initiatiefnemers het organiseren van informatieavonden over aan Q-uestion. Q-uestion gaat door met het organiseren van informatiebijeenkomsten en lotgenotencontact en voorziet hiermee nu nog steeds in een grote behoefte.

2.2. ACHTERGRONDINFORMATIE OVER CRISISCOMMUNICATIE

Door ontwikkelingen in wetenschap en techniek, de bevolkingsgroei en de globalisering gedurende de laatste decennia is de aard van risico's die uit menselijk handelen (al of niet in combinatie met natuurlijke processen) voortvloeien, veranderd. Parallel daaraan heeft het denken over de omgang met risico's zich verder ontwikkeld. In het moderne risicobeleid is een uitsluitend natuurwetenschappelijke, kwantitatieve benadering niet langer voldoende. Niet te kwantificeren zaken en de gehele sociale context moeten ook meetellen. Risk governance is daarvoor een betere benadering. (Bron: Voorzorg met rede, advies van de Gezondheidsraad, 2008) Risk governance biedt een houvast om zowel met feiten als emoties om te gaan bij risico's.

Er zijn verschillende theorieën beschikbaar om risico's te analyseren en met elkaar over risico's in gesprek te gaan. Het IRGC framework van Ortwin Renn levert alle ingrediënten voor een rationele discussie over risico's (zie figuur 1).

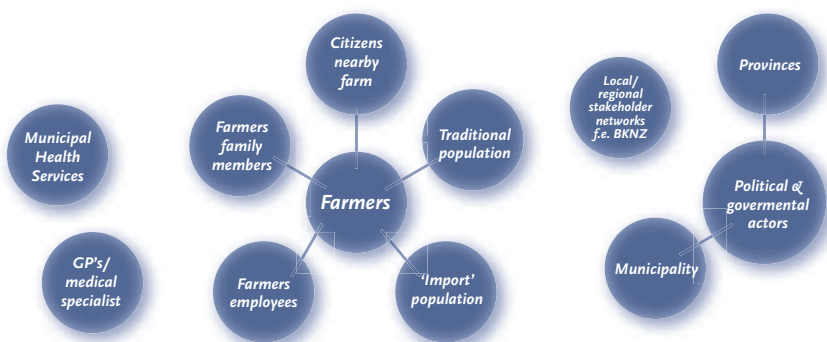

Figuur 1

Het advies van de Gezondheidsraadscommissie 'Voorzorg met Rede' van 2008 en het advies van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid 'Onzekere Veiligheid' van 2010 sluiten aan bij deze benadering. Het framework gaat uit van de gedachte dat zowel risicobeoordeling als risicomanagement gezamenlijk door publieke en private partijen, experts en ervaringsdeskundigen plaatsvindt en adresseert de volgende onderdelen.

- Welke risico's poppen er mogelijk op?
- Wat weten we over het risico: kans * impact, risicogroepen, etc.?
- Wie zijn er betrokken bij de (gevolgen) van een risico en een maatregel?
- Waar maken stakeholders – professionals, niet professionals, omwonenden, artsen, dierenartsen en bestuurlijk verantwoordelijken – zich zorgen over?
- Is het risico wel of niet acceptabel en voor wie? Mede gezien de voordelen van een activiteit.
- Welke risico-reductiemaatregelen zijn er mogelijk?
- En ten slotte besluitvorming, implementatie, evaluatie.

In dit model wordt expliciet aandacht besteed aan de zorgen van alle betrokken stakeholders: 'Wat leeft er bij wie'? (Zie cirkel in het IRGC framework.) Het proces om met alle relevante stakeholders tot een goed risicomanagement te komen, wordt aangepast op de duiding van het risico. Kenmerkt het risico zich door onzekerheid of door een verschil in de risicowaardering bij stakeholders? Wie zit wanneer aan de onderzoeks- of beslistafels en wat verwachten stakeholders van elkaar? Centraal in het model en belangrijk bij zowel risicobeoordeling als risicomanagement is communicatie tussen stakeholders. In de relatie veehouderij en gezondheid en dus ook rond de Q-koorts zijn vele stakeholders betrokken op landelijk en lokaal niveau. Hier een overzicht van het lokale niveau (zie figuur 2).

Figuur 2

Het IRGC framework probeert zowel de objectieve benadering van risico's (kans * impact) als de constructivistische benadering te integreren. Constructivistisch wil zeggen dat risico's 'sociale constructen' zijn, namelijk dat risico's collectief worden omschreven, gekleurd, bepaald en afhankelijk zijn van de context waarin zij ontstaan. In een constructivistische benadering spelen natuurlijk ook de objectieve aspecten - zoals de ernst van een risico (aantal zieken) - en zaken als onomkeerbaarheid van de schade een rol, maar ook meer subjectieve aspecten, zoals de waardering van het risico ten opzichte van de meerwaarde van de activiteit die het risico veroorzaakt.

In complexe discussies - zoals de discussies over intensieve veehouderij en volksgezondheid - is het buitengewoon lastig, als niet onmogelijk om feiten en waarden volledig van elkaar te splitsen. Het structureren en (h)erkennen van maatschappelijke zorgen, emoties en percepties draagt daarmee bij aan een goede discussie. Het niet (h)erkennen van zorgen, emoties en percepties leidt tot het vergroten van de bekende kloven tussen experts, niet-experts, wetenschappers en niet-wetenschappers, humaan en veterinair, etc.

In een recent onderzoek naar de discussies rond ‘veehouderij en volksgezondheid’ (5) vanuit het perspectief van het bovengenoemde IRGC-framework en de noodzaak voor concern assessment wordt geconcludeerd dat het risico voor de volksgezondheid een gedeelde waarde voor alle stakeholders blijkt te zijn. De zorgen over risico’s, zorgen over de activiteiten die de risico’s veroorzaken en zorgen over het risicomanagement proces worden breed gedeeld. Deze conclusies leiden voor de onderzoeker tot de volgende aanbevelingen.

- Organiseer een geïntegreerde risicobeoordeling en -management inclusief een concern assessment, zodat we weten wat er leeft.
- Structureer de discussies.
- Expliciet leiderschap is vereist bij (ervaren) risico’s.
- Ontwikkel een onderzoeksagenda op basis van de behoeften van alle stakeholders inclusief onderzoek naar vertrouwen en een constructieve samenwerking.

2.3. TERUGBLIK

Wat kunnen we leren van deze geregisseerde reeks informatieavonden over Q-koorts in de hele provincie. Wat kunnen we zeggen over de betekenis en de resultaten in het licht van de theorie over risk governance? Is achteraf gezien de juiste vorm van ontmoeting gekozen en welke vragen blijven over?

De informatieavonden over Q-koorts waren ontmoetingen tussen patiënten, burgers en GGD-artsen, huisartsen en specialisten. De focus lag op gezondheidsaspecten, niet op het beleid met betrekking tot de geitenhouderijen. De behoefte naar informatie was in 2010 - achteraf gezien het hoogtepunt van de Q-koorts besmettingen - zeer groot. In contacten met patiënten en hun familie kwam keer op keer naar voren hoeveel vragen en ongerustheid er waren. De via de GGD en RIVM website beschikbare informatie voldeed niet aan die behoefte. Niet iedereen wist deze websites te vinden of men vond de informatie te algemeen en bleef met vragen zitten. Opvallend was dat op de informatieavonden de gepresenteerde informatie van de GGD weinig vragen opriep, maar dat volop gebruik gemaakt werd van de mogelijkheid om vragen te stellen aan het deskundigenpanel. De vragen hadden te maken met individuele ervaringen van mensen. Mensen wilden hun verhaal kenbaar maken. Er bleek niet alleen een behoefte aan informatie krijgen, maar vooral ook aan het kunnen uiten van angst en onrust.

Tijdens dit gedeelte bleek dat de deskundigen lang niet op alle vragen antwoord konden geven; herhaaldelijk werd gezegd “dat weten we nog niet”. Op die momenten ontstond er een vorm van dialoog. Patiënten en hun familieleden stelden vragen op basis van hun ervaringen en opgedane kennis met de Q-koorts en gingen daarover in gesprek met de artsen. Diverse vragen op de informatieavonden leidden tot vervolgcities, omdat de antwoorden op dat moment niet bekend waren.

De ernst van de Q-koorts besmetting en de angst erover waren hoorbaar op de avonden. Vragen stellen en ervaringen delen kwamen tegemoet aan de behoefte van vele mensen. Maar zeker ook het feit dat op deze avonden duidelijk werd hoe groot de impact van Q-koorts op het leven van vele mensen is. Leden van het deskundigenpanel, burgemeesters en andere aanwezigen waren onder de indruk hiervan.

De informatieavonden over Q-koorts kwamen er na langdurig aandringen van de Provinciale Raad Gezondheid. De provincie Noord-Brabant nam vervolgens het initiatief en organiseerde samen met de GGD's, de patiëntenvereniging en de Provinciale Raad Gezondheid de reeks informatieavonden. Ziekenhuizen, huisartsen en specialisten alsook de burgemeesters van de betreffende regio's werkten allen mee. De informatieavonden waren een staaltje van Brabantse samenwerking van verschillende bestuurslagen, de patiëntenorganisaties, de openbare gezondheidszorg en de curatieve gezondheidszorg. Een samenwerking die er niet vanzelfsprekend is; zowel tussen de verschillende bestuurslagen en tussen de openbare en curatieve gezondheidszorg staan vele schotten. Men vond elkaar nadat men doordrongen was geraakt van het gegeven dat we in Noord-Brabant te maken hebben met een serieus en groeiend volksgezondheidsprobleem.

Het belang van deze avonden ten tijde van een crisis kunnen we duiden met behulp van theorieën over risk governance. Ook al is op dat moment nog veel onduidelijk en is niet alle kennis over Q-koorts en Q-koortsbehandeling voorhanden, toch is het belangrijk om met betrokkenen in gesprek te gaan. Alleen informatie verstrekken op een website volstaat niet. Alleen informatie verstrekken tijdens de bijeenkomsten volstaat eveneens niet; dan blijft een gesprek éénrichtingverkeer. De mogelijkheid om in gesprek te gaan met panelleden fungeerde als het ophalen van de ervaringsexpertise van de getroffen en bood tevens de gelegenheid om als overheid en gezondheidssector te tonen dat de problemen van de betrokkenen serieus gehoord werden.

Rond de start van de informatieavonden is de patiëntenvereniging Q-uestion opgericht. De informatieavonden boden hen een podium om de betekenis van een patiëntenvereniging te tonen. De ervaringsverhalen van deze patiënten en de betekenis van lotgenotencontact werd zichtbaar, zowel voor de aanwezige patiënten als voor de aanwezige professionele zorgverleners. Het was ook Q-uestion die het organiseren van informatieavonden voortzette en daarmee nu nog steeds in een behoefte voorziet. Leden van Q-uestion schuiven aan bij meerdere gesprekken, zo waren zij eveneens betrokken in de opstelling van de richtlijnen voor QVS (Q-koorts vermoeidheidssyndroom) en patiënten met chronische Q-koorts.

Terugblikkend hadden de informatieavonden wellicht nog een groter effect kunnen hebben als ze al in 2008 waren georganiseerd. Mogelijk waren er dan eerder maatregelen genomen die verdere besmettingen hadden voorkomen.

3. Samen nadenken

Afgelopen jaar zijn een aantal Socratische dialogen georganiseerd in verschillende samenstellingen. Een dialoog met medewerkers van ZLTO, Provinciale Raad Gezondheid en leden van het Brabants Kennisnetwerk Zoönosen. Ook werd een Socratische dialoog georganiseerd met patiënten met Q-koorts en boeren van geruimde geitenhouderijen. Op verzoek van de burgemeester van Reusel-De Mierden vond eveneens een socratische dialoog onder begeleiding van Het Nieuwe Trivium plaats.

In dit hoofdstuk wordt eerst de Socratische dialoog kort uitgelegd, vervolgens kijken we naar de noodzaak en achtergrond voor het organiseren van deze dialogen, wie erbij betrokken waren en wat er gebeurde tijdens de ontmoetingen en erna. In een slotparagraaf reflecteren we op de dialogen met behulp van interviews met enkele deelnemers. Hoe kunnen we de gesprekken duiden, is de juiste vorm van ontmoeting gekozen, wat kunnen we zeggen over resultaten en welke vragen blijven over?

3.1. WAT IS EEN SOCRATISCHE DIALOOG?

De Socratische Dialoog (6) is een bezinnend gesprek om tot een gemeenschappelijk antwoord op een fundamentele kwestie te komen. Centraal daarbij staat de analyse van concrete, voor iedere deelnemer toegankelijke ervaringen; ervaringen die te maken hebben met deze fundamentele kwestie. Deze ervaringen worden besproken aan de hand van persoonlijke casussen die door de deelnemers ingebracht worden in de groep.

Het gesprek ontleent zijn naam aan Socrates. Die probeerde 25 eeuwen geleden op de markt van Athene mensen tot inzicht te brengen door voornamelijk vragen te stellen, voorbeelden te onderzoeken, ervaringen te analyseren. Zijn uitgangspunt was dat je een inzicht niet verwerft door het te vernemen uit de mond van een deskundige, maar alleen door zelf na te denken.

De Socratische dialoog begint met het opvragen en selecteren van lastige praktijksituaties. In elke casus ziet de voorbeeldgever zich geplaatst voor een lastig dilemma. De praktijksituatie wordt besproken volgens het onderstaand stappenplan. Cruciaal daarin is de verplaatsing van de anderen in de situatie van de ander: wat zou jij voelen, denken en doen? En waarom? Na deze verkenning van het ingebrachte voorbeeld proberen we de vinger te leggen op de essentie: waar draait het hier nu eigenlijk om? Ten slotte staan we stil bij de houding die nodig is om op een verstandige manier met deze kwestie om te gaan.

Stappen in een Socratische dialoog

A. Casus, cruciaal moment, vraag

De gespreksleider neemt de voorbeeldgever een kort interview af.

- Wat is het voorval dat we gaan onderzoeken?
- Tegen welke achtergrond speelt zich dit af (geschiedenis, personen, belangen ...)?
- Wat is het cruciale moment in dit voorval?
- Welke gevoelens speelden op dat moment bij jou een rol? Welke gedachten gingen door je heen?
- Wat heb je concreet gedaan?
- Welke vraag wil je aan je gesprekspartners voorleggen?

B. Verheldering

De anderen stellen vragen ter verheldering van de feiten, zodat zij zich goed kunnen inleven in het cruciale moment.

C. Verplaatsing

De anderen verplaatsen zich (zo oprecht mogelijk) in de schoenen van de voorbeeldgever.

- Als jij in die situatie was, op dat moment, wat zou jij dan allemaal voelen? Waarom?
- Wat zou jij denken? Waarom?
- Wat zie jij jezelf doen in deze situatie? Waarom?
- Wat is (dus blijkbaar) jouw antwoord op de vraag?

D. Essentie

Dit alles gehoord hebbende, neemt ieder kort de tijd om voor zichzelf een antwoord te formuleren op de vraag: Waar draait het hier eigenlijk om?

E. Doen en laten

Vervolgens sta je stil bij de houding die nodig is om in zo'n situatie wijs te handelen. Dit doen we door ons af te vragen wat je te doen hebt en wat je te laten hebt. We onderzoeken wat het inhoudt om in een situatie als deze de juiste keuze te maken. Gegeven de essentie die jij aanwijst:

- Wat moet je hier doen? Welk lef heb je hier op te brengen?
- Wat moet je hier (los)laten? Welk verlangen dien je hier op te geven?

F. Gedeelde visie, verschillen van inzicht

Wanneer je al die essenties tot je door laat dringen; als je tot je door laat dringen wat hier te doen en te laten valt, wat tekent zich af als onze gedeelde visie op de kwestie die we hier onderzoeken? Waar zitten onze grootste verschillen van inzicht?

3.2. EEN DIALOOG VAN GEZONDHEIDS- EN LANDBOUWPROFESSIONALS

*Terwijl de agrosector zich in omvang en intensiteit steeds verder ontwikkelt, nemen de risico's voor de volksgezondheid toe. Volksgezondheid volgt de ontwikkelingen en reageert vooral op de negatieve effecten van agrarische activiteiten. Van een samenhangend overheidsbeleid is geen sprake.
(Bron: Gezondheid is geen wisselgeld)*

Burgers, boeren, ambtenaren en artsen raken steeds vaker verwickeld in moeilijke gesprekken, waarin ze tegenover elkaar komen te staan. Situaties, waarin de balans om constructief met elkaar te werken zoek is geraakt. Als het Brabantse leven ons lief is, hoe gaan we dan in de toekomst om met de (intensieve) veehouderij? Door de uitbraken van Q-koorts en de acties van 'Megastallen Nee' kunnen we niet langer de schouders ophalen. Zeker, mens en dier zijn altijd met elkaar verbonden geweest. En dat is ook nu nog het geval. Maar verschillende ontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat het een complexe relatie is geworden met vele verschillende actoren.

Drie artsen van de GGD, een huisarts, een dierenarts, vijf medewerkers van ZLTO en vijf medewerkers van de Provinciale Raad Gezondheid trokken een halve dag uit om de Socratische dialoog te beproeven. Zij waren ieder vanuit hun achtergrond nauw betrokken bij de situatie rond de Q-koorts en ontmoetten elkaar geregeld in diverse verbanden. Zij wilden eerst zelf ervaren hoe de methode werkt alvorens deze te introduceren in gesprekken met boeren, burgers en lokale overheden. De Socratische dialoog werd begeleid door het Nieuwe Trivium. De in de vorige paragraaf genoemde stappen werden gevolgd.

In drietallen bespreken we praktijkgevallen, die we meegemaakt hadden. Situaties waar je al een besluit over hebt genomen, iets dat al achter je ligt, een lastig moment, een dilemma, waar je zelf bij betrokken was. Het gaat om het moment waar je een beslissing nam, maar waar je een vraag bij hebt, was dit goed om te doen? We wisselen vervolgens de praktijksituaties uit. Er is genoeg voor handen.

- ZLTO en de Provinciale Raad Gezondheid die publiekelijk met elkaar botsten naar aanleiding van een opiniestuk in Brabants Dagblad van de Provinciale Raad Gezondheid. Een opiniestuk, waarin zorgen uitgesproken werden over het versoepeld beleid van de regering voor de geitenhouderijen.
- Een discussieavond die een actiegroep organiseerde vanuit het perspectief volksgezondheid, die leidde tot een patstelling tussen genodigden. Het was een avond met zo'n honderd mensen: boeren, burgers, organisaties. De stemming is: er moet iets gebeuren, onze gezondheid wordt bedreigd.

- Na het maken van een persbericht over het IRAS-onderzoek de vraag of je niet te veel op de lijn van ondernemers bent blijven zitten.
- Een keukentafelgesprek met een echtpaar, waarvan de man kiest voor uitbreiding van zijn bedrijf en de vrouw een andere richting op wil. Het dilemma van financiële haalbaarheid versus emotionele betrokkenheid bij de omgeving ligt op de keukentafel. Wat adviseer ik dan en wat zijn de consequenties van mijn advies?

Daarna maken alle aanwezigen een persoonlijke keuze voor het gezamenlijk bespreken van één van deze situaties. De keuze licht ieder toe. Hiervoor wordt tijd genomen. In een Socratische dialoog denk je langzaam, je gaat de diepte in. Wat zit achter jouw keuze? Welke plek wil je vanuit jouw positie als professional innemen in de samenleving?

De meerderheid kiest voor de discussieavond van de actiegroep; een spannende gebeurtenis, die ieder zich goed kan voorstellen. Welke positie neem je als gezondheidsprofessional op zo'n avond in? Een avond met veel tegengestelde meningen en belangen, met andere inleiders, die op basis van hun wetenschappelijk gezag meningen verkondigen, die je niet genuanceerd vindt. Hoe blijf je uit de polarisatie, uit het conflict? Lukt het om de discussie om te buigen naar een constructief gesprek of glipt het tussen je vingers door? Welke standpunten en gevoelens spelen onderliggend bij je zelf? Wat is de rol van feiten en emoties van al die verschillende partijen op zo'n bijeenkomst?

Na het stellen van verhelderende vragen aan degene die de situatie ingebracht heeft, krijgt ieder de tijd om na te denken over wat je zelf in deze situatie gevoeld of gedaan zou hebben. Een veelheid aan gevoelens spelen mee, maar verwarring, onzekerheid, boosheid en ergernis overheersen.

De begeleider van het Nieuwe Trivium vraagt ons de juiste deugdelijke houding te bekijken vanuit de 4 kardinale deugden in de Socratische dialoog:

- Prudentia: bezonnenheid, wat heb je onder ogen te zien?
- Fortitudo: moed, ongemak verdragen, welk lef heb je hier te tonen?
- Temperantia: maat, voldoende genieten, wat heb je los te laten, op te geven?
- Justitia: rechtvaardigheid, alle partijen recht doen, wat is er nodig om alle partijen recht te doen?

We benoemen gezamenlijk de essentie van de situatie. Wat is hier aan de hand? Waar we mee te maken hebben, is dat burgers niet alleen reageren op feiten maar ook vanuit emoties en in de discussie aan de kant worden gezet door een wetenschapper. Als professional weet je, dat niet overal een antwoord op is, dat moet je niet verbergen. Je moet het lef hebben dat te benoemen. In de emotionele beleving zit een waarheid, die moet je serieus nemen. Zo'n avond kun je

ook beschouwen als een mogelijkheid om hierover verder te praten vanuit de insteek hoe we ruimte maken voor feiten én emotie.

We trekken gezamenlijk de volgende conclusie.

- Geef emoties een volwaardige plek in de discussies.
- Erken je vooringenomenheden.
- Voorbereiding is van groot belang bij zo'n avond vol tegenstrijdigheden.

Bij de evaluatie aan het einde van de Socratische dialoog blijkt dat alle aanwezigen de bijeenkomst als positief en open hebben ervaren. Voor sommige deelnemers waren inzichten van anderen een eyeopener. Er is meer begrip voor elkaars meningen gekomen. We spreken af ons meer te verdiepen in het dilemma hoe je ruimte geeft aan emoties en feiten. Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, buigt het Brabants Kennisnetwerk Zoönosen zich over risk governance.

3.3. EEN DIALOOG VAN Q-KOORTSPATIËNTEN EN GEITENHOUDERS

Voor de geitenhouders ligt er een extra uitdaging om het vertrouwen terug te winnen. Zij zouden het gesprek moeten aangaan met de patiëntenvereniging Q-uestion en de gezondheidsorganisaties. Laten zien hoe ze werken aan al die noodzakelijke verbeteringen om de risico's op een zoönose in te perken (opiniestuk, Brabants Dagblad, 28-09-11).

De Provinciale Raad Gezondheid bood de geitenhouders en de Q-koortspatiënten de gelegenheid met elkaar in gesprek te gaan in de binnenring van een Socratische dialoog, begeleid door het Nieuwe Trivium. Er was veel belangstelling, vandaar dat er ook een buitenring werd gemaakt, waarin mensen plaatsnamen van de landelijke overheid, wetenschap, geitenhouders, patiëntenvereniging. Patiënten en geitenhouders in de binnenring zitten bij de start groepsgewijs bij elkaar; vol aandacht gericht op de gespreksleider. Patiënten variëren in leeftijd en geslacht; merendeel ouderen. Geitenhouders zijn allemaal jonge mannen en één jonge vrouw. Zij hebben de begeleider allemaal van te voren gesproken. Hij nodigt hen nogmaals uit om bezinnend te spreken over wat er aan de hand is. De mensen in de binnenring focussen sterk op de begeleider. Vanuit de voorgesprekken zijn twee casussen gekozen: één van een patiënt en één van een geitenhouder/dierenarts. In een eerste ronde wordt aan iedereen in de binnenring gevraagd waarom ze meedoen aan dit gesprek. Verrassend eerlijke antwoorden, waaruit voornamelijk blijkt dat men elkaar wil ontmoeten:

Van de kant van de geitenhouders: *“Ik wil twee kanten kunnen begrijpen”* en *“Ik wil verder met elkaar, maar de kloof is nog niet gedicht; goed om naar elkaar te*

luisteren en dichter bij elkaar te komen". Van de kant van de patiënten: "Ik ben benieuwd naar de verhalen van de boeren" en "Ik mis erkenning van mijn ziek zijn, pas als die er is kun je elkaar helpen". Een patiënt zegt dat hij de boeren wil overtuigen hoe erg Q-koorts is.

De begeleider legt de bedoeling van de dialoog nog eens uit: de ontmoeting is belangrijk, we kunnen vandaag niets oplossen, maar misschien duikt er in de ontmoeting wel iets op, waardoor je denkt: dat zou misschien moeten gebeuren. Uitgangspunt voor het gesprek is 'hoe samen te leven als dit je overkomt'. In de ontmoeting zijn betekenissen van woorden erg belangrijk. De begeleider legt dit uit met behulp van het volgende gedicht.

Woorden van de allesvrezer

Dus!Want!En!Maar!

Het arrogantste woord

Is dus. Dus weet

Dat twijfels niet meer hoeven.

Het redelijkste woord

Is want. Want geeft van alles

De reden aan.

Plakkerigste woord

Is en. En lijmt

De dingen aan elkaar.

Het gemeenste woord

Is maar. Maar zet alles weer

Op losse schroeven.

Uit: Alle goeds, Ingmar Heytze

De twee casussen komen in twee rondes aan bod en per ronde worden de verschillende stappen van de dialoog gezet. In de eerste casus vertelt een jonge vrouw met Q-koorts over de houding van collega's op het werk. Er is veel onbegrip. Niet inschattend wat een opmerking 'kun je lekker in de zon gaan liggen' kan betekenen voor iemand die langzaam revalideert. In het verhaal zit geen enkele verwijzing hoe en waar de Q-koorts opgelopen is. Er is geen polarisatie naar de geitenhouders te bespeuren. Daarna pikt de begeleider enkele mensen uit de binnenring, die hij vraagt om te vertellen hoe zij zich in die situatie gevoeld zouden hebben en hoe zij gehandeld zouden hebben en wat zij gelaten zouden hebben. Hij vraagt door als het te oppervlakkig blijft, ook als het ongemakkelijk wordt om precies te horen hoe het zit. Eerlijke antwoorden, karakters onderscheiden zich. Gedeeld wordt de frustratie, het beledigd zijn, het miskend worden, het boos worden over het onbegrip. Verschillend is of men blijft uitleggen of zich boos en teleurgesteld terugtrekt. Het is een herkenbare situatie, waarin gevoelens en handelingen betrekking kunnen hebben op ieder die na of met een ziekte of handicap worstelt en het normale leven weer op wil pakken.

In de volgende stappen geeft iedereen in de binnenring in één woord de kern aan, waar het om draait en in volgende stappen, passend bij de kern, zegt iedereen wat hij of zij zou doen en wat hij of zij zou laten. Dit levert een waaier aan woordreeksen op. Twee voorbeelden: "Afwegen – bewuste keuze maken – niet isoleren" zegt een veehouder. "Erkenning – uitleggen – opwinden" zegt een van de mensen met Q-koorts.

De casus in de tweede ronde is van de dierenarts annex geitenhouder die de eigen geiten geruimd heeft. Zij en haar partner organiseren een bijeenkomst op hun boerderij om in aanwezigheid van de burgemeester en een GGD-arts de omwonenden uitleg te geven welke maatregelen allemaal genomen zijn. Aan het einde van de avond zegt een omwonende bij het weg gaan: *"maar jij hebt me wel ziek gemaakt."* Hierdoor ontstaat het gevoel bij de boeren, dat de avond voor niets is geweest. Er zijn veel vragen bij deze casus, de emoties spelen iedereen parten. Men wil daarom preciezer horen hoe het gesprek ging, hoe het op de geitenboerderij in elkaar zit. Vervolgens formuleert de begeleider de vraag hoe zij zich zouden voelen en hoe zij zouden handelen aan mensen in de binnenring als volgt: *"De vraag is: komen we hier ooit uit; komen we uit de verwijtende sfeer? Wat zou jij voelen, wat zou jij doen?"*

Er is een grotere variatie in antwoorden dan bij de vorige casus. De rol van de overheid wordt nadrukkelijk in de reacties betrokken. De schuldvraag speelt mee in deze casus en maakt het gesprek daardoor emotioneler. Het kost de begeleider meer moeite om iedereen bij de gespreksstructuur te houden. Uiteindelijk leveren de verschillende stappen ook hier woordreeksen op. Twee voorbeelden:

“Onbegrip – teruggaan – frustratie”, zegt een veehouder. “Waarheid – toenadering – verbittering”, zegt iemand met Q-koorts.

Ter afronding kijken de deelnemers aan de dialoog naar de beide reeksen die op een flip-over zijn gezet. Hier is niet zoveel tijd voor. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen? Enkele opmerkingen:

- Aan beide kanten delen we veel; we luisteren en begrijpen elkaar.
- Overeenkomst is dat we allemaal slachtoffer zijn, verschil is dat patiënt ziek is en niet zoals de boer gezond en krachtig weer een nieuw leven kan opbouwen.
- Aggressie richt zich gezamenlijk op de overheid, niet op elkaar. Overheid heeft willekeurig en zwabberend beleid gevoerd; te laat ingegrepen en toen als een dolle ingegrepen.
- Media heeft grote rol gespeeld; deze was negatief naar boeren.

In de evaluatie ter afronding van de dialoog is te horen dat deze dag een goed begin is om met elkaar in gesprek te gaan, een positieve ervaring, een verrijking. Maar ook dat het emotioneel, vermoeiend en oprecht is en dat er twee werelden bij elkaar komen. Vanuit de vereniging van geitenbedrijven die geruimd zijn, is het plan opgevat om een boek met hun ervaringen te schrijven. Op aandringen van de Provinciale Raad Gezondheid worden de verhalen van de patiënten daar ook in betrokken. De Socratische dialoog krijgt een vervolg in de ontmoetingen rond dit boek (7). Ook maken verschillende patiënten afspraken met de boeren om elkaar nog eens te ontmoeten.

3.4. EEN DIALOOG IN REUSEL-DE MIERDEN

Burgemeester Tuerlings van Reusel-De Mierden aan het woord:

“Twee kinderen ruziën op een schoolplein in de gemeente Reusel-De Mierden. Een kind van een boer wordt door een ander kind uitgemaakt voor vervuiler. Het ‘boerenkind’ verwijt het ‘burgerkind’ dat hun boerengezin arm gemaakt wordt door de ‘dorpelingen’. De ruzie toont de tweedeling die in de gemeente is ontstaan.” (Eindhovens Dagblad, 12-01-2012)

Naar aanleiding van signalen over oplopende spanningen tussen veehouders en burgers heeft de burgemeester van Reusel-De Mierden Het Nieuwe Trivium benaderd om een Socratische dialoog tussen burgers, boeren en ambtenaren te organiseren en te begeleiden. Het idee kwam onder andere van de dorpsraad Hulsel vanwege hun zorgen over de tweespalt die aan het ontstaan was in hun

kleine gemeenschap. Er zijn in totaal drie dialogen gevoerd. In besloten kring gingen de tien deelnemers met elkaar in gesprek aan de hand van drie lastige praktijkgevallen uit de koker van een burger (“de hoop opgeven dat het meldpunt werkt”), een veehouder (“een anonieme ansichtkaart met klachten uit de buurt”) en een ambtenaar (“voor een onmogelijke beslissing geplaatst worden”). Aan tafel zaten burgers actief in dorpsraden, burgers actief in een actiegroep, veehouders, een dierenarts, ambtenaren van gemeente en provincie en een gezondheidsdeskundige. In de gesprekken werden de stappen van een Socratische dialoog gevolgd, zoals beschreven in de eerste paragraaf. De gesprekken werden geleid door een filosoof van het Nieuwe Trivium.

Tijdens het derde gesprek heeft iedereen, terugkijkend op het totale onderzoek, persoonlijk geantwoord op de vragen: Wie of wat botst er nu eigenlijk? Waarvoor raken bewoners van Reusel - De Mierden gefrustreerd? Wat is er nodig om hier goed mee om te gaan? Wat vraagt dat van alle betrokkenen? Wat vraagt het van jou, bijvoorbeeld naar je achterban? Wat vraagt het van de politiek (gemeenteraad)? Wat was voor jou de waarde van de gesprekken die we tot nu toe gevoerd hebben? Wat beviel goed? Wat vond je lastig of vervelend? Wat is je visie op de nabije en verre toekomst van de (intensieve) veehouderij? In de terugblik tijdens de laatste avond zijn de deelnemers het allemaal eens met de constatering dat er wel een echt probleem bestaat, ook al leggen zij de nadruk op verschillende aspecten van het probleem. Zo erkent een ieder dat de stankoverlast een probleem is, maar lopen de meningen uiteen over de aanpak ervan. Het blijkt bijvoorbeeld dat sommige deelnemers vinden dat we nu echt een pas op de plaats moeten maken, en moeten bezinnen op wat er gaande is. Terwijl anderen menen dat er juist nu grote stappen gemaakt moet worden. Er zijn veel tegenstrijdige meningen over concentratie en uitbreiding. Ondanks het bestaan van deze problemen is iedereen toch van mening dat de veehouderij een onmisbaar onderdeel van hun leefomgeving is: ‘de veehouderij hoort erbij’. Echter, de omvang van de bedrijven en van de industrie blijft een punt van discussie. De ene partij meent dat een schaalvergroting de aanpak van de huidige problematiek gemakkelijker maakt, de andere partij meent dat het ernstige schade aan het milieu en de leefbaarheid zal toebrengen. Over de consequenties van de veehouderij voor de gezondheid heersen ook verschillende opvattingen: er zijn gezondheidseffecten, maar over impact en ernst lopen de meningen uiteen. Alle participanten bleken het wel eens te zijn over de slechte communicatie die volgens hen, vooral toen de kwestie nog opkomend was, veel te wensen overliet. In dit kader werd gesproken over misinformatie die werd verstrekt vanuit de gemeente en de provincie, maar ook over de miscommunicatie tussen de boeren en de burgers. Daarnaast bleek ook dat de regelgeving tekortschoot. Veel deelnemers vinden dat de wetgeving niet toereikend is om in alle gevallen tot een goed besluit te komen. De rol van de overheid speelt hierin een rol. Sommige

van de deelnemers vinden dat het probleem vooral een politiek probleem is, anderen zoeken de oplossing meer op het niveau van het buurtschap zelf.

Kortom: er zijn problemen en verschillen van mening. Maar de tweespalt tussen veehouders en burgers, de aanleiding voor deze serie dialogen, blijkt door dit alles minder aanwezig dan verondersteld werd bij aanvang. Ieder erkent namelijk de problemen, voelt zich daarbij betrokken en wil bijdragen aan een oplossing. Zorgvuldig met elkaar in gesprek gaan bleek nodig om deze gemeenschappelijkheid bloot te leggen en is noodzakelijk om te onderhouden naar de toekomst toe.

Als groep zijn geen gezamenlijke aanbevelingen gedaan. Het doel van de dialogen was namelijk een open, bezinnend gesprek, met oog voor de verschillende aspecten en belevingen. De uitkomsten zijn niet eenduidig, maar wel voor allen herkenbaar. Om toch tot een aanscherping van het uit de dialoog verkregen onderzoeksresultaat te komen, hebben de deelnemers hun inzichten vertaald in twee weloverwogen adviezen richting de eigen achterban en de gemeenteraad. Een paar voorbeelden van boodschappen naar de eigen achterban: “Blijf zoeken naar wederzijdse oplossingen en houd moed” en “Zorg ervoor dat het niet stinkt” en “Verzamel informatie en treed daarna realistisch in gesprek.” Voorbeelden van boodschappen naar de gemeenteraad: “Ontwikkel een visie op de intensieve veehouderij en bepaal hoe je om wilt gaan met de burger en de boer. Ga niet voor het politieke scoren, maar kom met één geluid” en “Veroorzaak geen onomkeerbare situaties en ontwikkel een duidelijke visie. Wees eerlijk in de communicatie naar boer en burger, maak er geen schijnvoorstelling van.”

Naar aanleiding van deze adviezen en het overzicht van de overeenkomsten en verschillen, hebben de organisatoren een gesprek gevoerd met de burgemeester. Benadrukt is dat het belangrijk is om met zijn allen in gesprek te blijven. Het is waardevol om elkaars standpunten te zien en te erkennen en het is goed om elkaar op een andere manier te leren kennen. Wat ook positief werd bevonden, was de openheid van de discussie en het feit dat men kon zeggen waar het op staat. Ieder komt aan het woord en er wordt naar elkaar geluisterd. Ondanks dat het niet gaat om oplossingen, groeit wel het vertrouwen. Daarnaast vindt men het lastig dat niet bekend is wat na de dialogen gaat gebeuren. De deelnemers willen graag weten wat de vervolgstappen zullen zijn. In het nagesprek met de burgemeester duiken verschillende suggesties voor vervolgstappen op. Een van de ideeën is om een orgaan op te richten waarin belanghebbenden in het buitengebied met elkaar in gesprek kunnen gaan en zo een betere communicatie borgen. Zo weet de boer wat er speelt en kan de burger ergens naar toe met zijn klachten en ideeën. Wat ook wordt genoemd, is de mogelijkheid van een langlopend platform. Een plek waar de verschillende belangengroepen in gesprek blijven met elkaar. Zo blijven ieders standpunten helder en kan er worden gediscus-

sieerd over eventuele oplossingen, bijvoorbeeld het snel aanpassen van de geurverordening, het toepassen van een Milieu Effect Rapportage bij kleinschalige plannen, het plaatsen van hogere schoorstenen. Vanuit de kant van de boeren wordt aangeboden om excursies te organiseren. Genodigde burgers en ambtenaren kunnen zo zien, ondervinden en leren wat er speelt, ook omtrent mogelijke uitbreidingsplannen.

In ieder geval wordt een gesprek voorbereid en vervolgens gevoerd met de fractievoorzitters van de gemeenteraad. Dit gesprek wordt als een dialoog georganiseerd en begeleid door Het Nieuwe Trivium. Na een onderzoekende fase in het gesprek is verder gepraat aan de hand van de vragen ‘wat is het probleem?’ en ‘wat is lokaal haalbaar?’ Naar aanleiding van deze vragen is in een open en onderzoekende sfeer een denkgesprek gevoerd. Er kwam een gelaagde probleem-analyse op tafel en er dienden zich een zevental aanzetten tot een haalbaar vervolg aan. De vraag bleef liggen hoe deze aanzetten een tastbaar vervolg in deze gemeente krijgen.

3.5. TERUGBLIK

Welke lessen kunnen we trekken uit deze drie voorbeelden, waarbij de deelnemers terugkijken op een spanningsvolle situatie? Wat kunnen we zeggen over de betekenis en de resultaten, is achteraf gekeken de juiste vorm van ontmoeting gekozen en welke vragen blijven over? In deze reflectie betrekken we de terugblik van enkele betrokkenen op de dialogen.

3.5.1. GEZONDHEIDS- EN LANDBOUWPROFESSIONALS

Deze dialoog van professionals met een verschillende achtergrond, die elkaar tegengekomen zijn rond de Q-koorts uitbraak, was een proefdialoog. In deze proefdialoog is enigszins afgeweken van de gangbare procedure. Er is niet voorafgaand aan de dialoog contact gelegd door de begeleider met de deelnemers en een of meerdere casussen gekozen en voorbereid, dit gebeurde ter plekke. Gelet op de samenstelling was het mogelijk om deze stap in de bijeenkomst in te bouwen:

“Het was in mijn ogen een interessant gesprek. De hoofdreden hiervoor was dat het je bij uitstek de mogelijkheid geeft om de zaak eens door de bril van de ander te bezien. Hier moet wel bij gezegd worden dat aan deze dialoog vooral professionals deelnamen. Op die manier is er automatisch wat meer distantie tot de zaak. Zouden wij allen direct betrokkenen zijn geweest, dan had de dialoog waarschijnlijk meer lading gehad.”

Het tijdstip waarop de dialoog gevoerd werd, bleek goed getimed te zijn. De deelnemers zochten naar manieren hoe te handelen in al die moeilijke situaties,

waar ze in terecht kwamen en soms tegenover elkaar stonden:

“De sleutel voor het slagen van deze gesprekken is, volgens mij, bereidwilligheid. Een soort bereidwilligheid om nader tot elkaar te komen en de gangbare argumenten even te laten voor wat ze zijn. Het voeren van de dialoog was met name verhelderend. Door kennis te maken met allerlei verschillende achtergronden en inzichten is het mogelijk om je eigen overpeinzingen eens tegen het licht te houden. Om dit goed te kunnen doen, is het denk ik wel van belang dat hetgeen wat besproken wordt niet te actueel is. Men moet wat afstand kunnen nemen om zich in de ander te kunnen verplaatsen. Zou er een heftig conflict in de groep spelen, dan denk ik niet dat de Socratische dialoog de juiste manier van spreken is.”

ZLTO en de Provinciale Raad Gezondheid wilden op basis van deze ervaring beslissen of de dialoog in meerdere situaties ingezet zou kunnen worden:

“De dialoog biedt goed de mogelijkheid om van een discussie naar een onderzoek te bewegen door de houding die vereist is dat je je verplaatst in de ander. Door de casus die iemand inbrengt goed op je te laten inwerken en de juiste vragen te stellen, verandert gelijkmatig je houding. Het vasthouden aan deze houding is een goede oefening. Het zou helpen als meer gesprekken vanuit een dergelijk perspectief benaderd zouden worden.”

De eenmalige ervaring met de dialoog bood direct handelingsperspectief aan de deelnemers:

“Verder bood de Socratische dialoog ook instrumenten en technieken die bruikbaar zijn in andere gesprekken. Het laat je zien hoe je een vraag kan stellen en kan reflecteren. Ik zou graag meer training krijgen in die Socratische gesprekstechnieken, maar ik merk dat ik op andere bijeenkomsten sommige ideeën al kan toepassen.”

Een andere deelnemer heeft nog twijfels over de betekenis van de dialoog en zegt:

“Hoewel ik de sfeer waarin gesproken werd tijdens de Socratische dialogen als erg waardevol heb ervaren, denk ik dat er meer nodig is dan een bezinnend gesprek alleen. Deze mening wordt gevormd door de grootschaligheid van de problematiek die speelt. Als we willen dat er daadwerkelijk zaken veranderen, dan moeten we ook kijken hoe de inzichten uit de Socratische dialoog vertaald kunnen worden naar politiek beleid en gemeentelijke of provinciale besluitvormingsprocessen.”

Naar aanleiding van de ervaringen met deze dialoog besloten ZLTO en de Provinciale Raad Gezondheid een aantal dialogen met het Nieuwe Trivium te organiseren met meerdere betrokkenen, zodat er meer ervaring opgedaan kon worden met wat de Socratische dialoog kan betekenen in situaties, waar mensen met elkaar gebotst hebben en tegenover elkaar zijn komen te staan.

3.5.2. Q-KOORTSPATIËNTEN EN GEITENHOUDERS

Deze dialoog bestond uit één bijeenkomst over de ervaringen met de ziekte Q-koorts of met ruimingen ten gevolge van de Q-koorts. De dialoog was geïnitieerd door de Provinciale Raad Gezondheid om patiënten en geitenhouders met elkaar in gesprek te brengen over ieders persoonlijke belevingen. Afgevaardigden van de patiëntenvereniging en afgevaardigden van de geitenhouders troffen elkaar bij overleggen, die onder andere de provincie organiseerde om te spreken over toekomstig beleid ten aanzien van de geitenhouderijen. Tijdens die bijeenkomsten werd echter niet stil gestaan bij alle achterliggende emoties van de betrokkenen. De betrokkenen lazen over elkaars ervaringen in kranten of hoorden erover in de media, maar spraken elkaar hierover niet in een direct contact. De dialoog was bedoeld om beter te kunnen begrijpen wat ieder doormaakt en hoe men met de ontstane situatie omgaat. Een geitenhouder zegt hierover het volgende:

“De casus van één van de patiënten raakte me in het bijzonder, je weet eigenlijk niet precies wat voor een verstreckende gevolgen de ziekte heeft. Met de inbrengrer van deze casus heb ik nadien ook nog enkele malen mailcontact gehad. Het was fijn om te merken dat niet iedereen verhard is door alles wat er is voorgevallen. Dit kweekt, gedurende de dialoog zelf al, begrip voor de ander. Bovendien helpt het om ook erkenning voor je eigen verhaal te ontvangen. Juist van die mensen waar je normaal tegenover staat.”

Bij de dialoog waren patiënten, geitenhouders, waarvan bedrijven geruimd waren, een dierenarts annex geitenhouder en een lid van de ZLTO aanwezig. Ook was een ambtenaar van de provincie uitgenodigd deel te nemen, maar deze bleek op de dag van de dialoog verhinderd te zijn. Het werd een emotionele dialoog waarbij zowel een jonge vrouw met Q-koorts als een geitenhouder een casus inbracht. Terugblikkend zegt de geitenhouder:

“De dialoog was mede doordat ik een casus in bracht een erg intensief gesprek. Hoewel het goed is om te delen, bracht het ook veel oud zeer naar boven. Het meest waardevolle inzicht dat ik eraan over gehouden heb, is dat er voorbij de schuldvraag gekeken werd. In het gesprek ging het om empathie. Hierdoor kwam ook veel miscommunicatie naar voren, iets waar we allemaal een schakel in zijn. Als we de signalen zuiver ontvangen en er begripvol en onbevooroordeeld mee om gaan, dan zouden een boel problemen de wereld uit geholpen kunnen worden. Als ik echt terug stap in de dag van de dialoog dan was dat de verademing: niet enkel verdedigen tegen de wijzende en beschuldigende vinger, maar toenadering zoeken en oplossingsgericht kijken naar mogelijkheden om het wederzijdse begrip te vergroten.”

En de vrouw met Q-koorts omschrijft haar ervaring als volgt:

“Het voeren van de dialoog was voor mij een belangrijke stap in de goede richting. Hoewel het me veel energie kostte en het een emotionele dag was, bracht

het me informatie en een stuk rust. Mede omdat je emoties en dieper liggende gevoelens de ruimte krijgen. Het is goed om af en toe de zaken onder de oppervlakte toe te laten en te onderzoeken. Dit is precies wat er gebeurt wanneer de anderen vragen stellen om de door jou ingebrachte casus duidelijk te krijgen. Het kan confronterend zijn, maar zo praat je wel over waar het echt om draait.”

Als na enige tijd op de dialoog teruggekeken wordt, benoemt een geitenhouder de betekenis van deze zo andere communicatievorm:

“De Socratische dialoog biedt op een goede manier die mogelijkheid om in gesprek te komen en te blijven. Vooral daar waar alles al op scherp staat. Een voorwaarde is wel dat iedereen bereid is om zijn eigen standpunten voor even los te laten. Ik betwijfel echter wel of iedereen daartoe bereid is. De Socratische dialoog is dus, kort gezegd, van belang om de mensen weer in gesprek te brengen daar waar er veel krachten aan het werk zijn die de mensen uit elkaar drijven.”

Een van de patiënten zegt hiervoor:

“Doordat de dialoog goed begeleid wordt, ontstaat er voldoende veiligheid om je verhaal te kunnen doen. Tevens krijg je een betere kijk op het gehele plaatje. De geitenhouders krijgen een gezicht en je begint te beseffen dat er meer slachtoffers zijn dan dat je misschien eerst dacht. Na de dialoog heb ik met meerdere deelnemers via de mail nog contact gehad, ook om aan te geven dat het voor mij een erg goede ervaring is geweest.”

De eenmalige ervaring van deze andere communicatievorm moet concurreren met vele andere ervaringen, waarbij gewezen wordt op de rol van de media:

“Wat ik sterk vond aan de dialogen is dat ze meer negrip brengen. In een land waarin de media en de overheid een stevige vinger in de pap hebben, is het verstandig om te blijven praten met alle betrokkenen. Ik denk namelijk dat de media het lastig maakt om de relaties tussen alle partijen sterk en vruchtbaar te houden. Kijk bijvoorbeeld naar de uitzending van Zembla in 2009. Na een dergelijke documentaire staan de verhoudingen tussen burgers en boeren gelijk op scherp. Wanneer feiten worden verdraaid, ontstaat er een fundamenteel soort miscommunicatie. Het is duidelijk dat in een dergelijke context het erg belangrijk is om te blijven praten. Maar dan wel onder de juiste voorwaarden.”

Het is een andere vorm van communiceren, die een plek moet krijgen temidden van al die andere krachten. Een pleidooi van een van de deelnemers:

“Daarnaast heb ik ook meer begrip gekregen voor de verhalen van de Q-koorts-patiënten. Toch denk ik dat er ook een deel is dat inmiddels vastgeroest zit in hun patronen, die niet meer bereid zijn om het midden te zoeken. Iets dat juist door de dialoog wordt aangemoedigd. Verder was rond onze dialoog een negatieve rol voor de media weggelegd. Deze krijgen namelijk niets mee van de Socratische dialoog en plaatsen zonder ruggespraak artikelen. Dat voelt, misschien juist na de fijne ervaring van de dialoog, als een mes in de rug. Hierdoor is mijn vertrou-

wen wel geschaad. Het blijft lastig omdat sommigen na al die jaren verhard zijn in hun communicatie. Echter, wil een dergelijke dialoog een kans van slagen hebben, dan moet een ieder respect tonen. Dit is in mijn ogen een noodzakelijke voorwaarde om de positieve kanten van de dialogen naar voren te brengen. De kanten die zijn gericht op het kweken van wederzijds begrip en wederzijdse erkenning. Dat zijn voor mij de belangrijkste punten die middels het voeren van een Socratische dialoog zo goed bereikt kunnen worden.”

De bijeenkomst heeft voldaan aan de intentie om een ontmoeting te creëren, waarin de achterliggende emoties een plek kunnen krijgen. Toch blijft er twijfel bestaan over het nut van zo'n eenmalige ontmoeting:

“Het is wel lastig om te zien dat de problemen uiteindelijk wel gewoon blijven. Je ziekte blijft, en het is nog steeds moeilijk om je echt uit te spreken. Ik heb nog steeds het gevoel dat er weinig gebeurt vanuit de overheid. Dat versterkt weer de verschillen tussen de verschillende kampen. En om die te beslechten zou je eigenlijk weer een Socratische dialoog moeten voeren. Persoonlijk zou ik het dan ook goed vinden als de Socratische dialoog een gevolg zou krijgen.”

Sommige deelnemers aan de dialoog hebben daarna nog contact. Op persoonlijk niveau of via de bijeenkomsten, die de vereniging van geruimde geitenbedrijven organiseert rond het boek met ervaringen. De medewerker van ZLTO die deelnam aan de dialoog concludeert dat het spreken zinvol was: *“Zinvol omdat het spreken een wisselwerking op gang brengt die begrip en betrokkenheid ten gevolg heeft. Het was mooi te zien dat dit mogelijk was, ondanks dat er erg veel emotie naar boven kwam. Verder heb ik geprobeerd om de opgedane ervaring ook terug te koppelen naar de eigen achterban. Bijvoorbeeld door het te benoemen in onze nieuwsbrief. Ik meen dat dit van belang is voor het laten slagen van dergelijke initiatieven; het vergroot het effect.”*

3.5.3. REUSEL- DE MIERDEN

Hoe kijken de betrokkenen terug op de dialoog in Reusel-De Mierden? Een dialoog die startte in een beladen context, waarin de burgemeester zich zorgen maakte over de sociale verhoudingen in zijn gemeente. Wat waren de verwachtingen van de deelnemers en wat gebeurde tijdens de dialogen? Een van de betrokken ambtenaren zegt daarover:

“Van tevoren was ik erg sceptisch over de drie dialogen die we zouden gaan voeren. Als ambtenaar was ik al jaren betrokken bij de problematiek omtrent de intensieve veehouderij en ik dacht niet dat een nieuw gesprek met dezelfde partijen veel op zou leveren. Na de dialogen ben ik hierop teruggekomen. Door de andere aanpak die de Socratische dialoog met zich meebrengt, werden het waardevolle gesprekken. In plaats van een groep mensen die alleen een belang behar-

tigen, ontstond er een groep waarin iedereen een open houding aannam. Het bleek dat alle deelnemers - en de groepen die zij vertegenwoordigen - hun eigen problemen hebben. Om die problemen bespreekbaar te kunnen maken, zijn een onderzoekende houding en goed luisteren vereist. In het spreken met elkaar ontstond er begrip voor de ander, en daarnaast inzicht in de complexiteit van dilemma's waar anderen mee te maken hebben."

Een veehouder verwoordt het als volgt:

"In de dialogen was de belangenstrijd bij voorbaat al uitgesloten. Omdat je verplicht wordt om je in de anderen te verplaatsen, en te praten vanuit je persoonlijke gevoelens, verdwijnen de belangen van de boeren, burgers en ambtenaren naar de achtergrond. De dialogen ervoer ik dus als positief. Je neemt er uit mee dat je, mits er een veilige context wordt gecreëerd, prima met elkaar kan spreken. Het geeft rust dat iedereen voor even van zijn gelijk afstapt. Wel is het frustrerend om je telkens te moeten verdedigen, terwijl je als boer erg je best gedaan hebt om uitleg te geven en bereid bent om compromissen te sluiten."

En een van de burgers zegt:

"Ik moet eerlijk zeggen dat ik tijdens de eerste dialoog het gevoel had dat veel mensen erg aan het aftasten waren. Sommigen kenden elkaar, anderen zagen elkaar voor het eerst. Daardoor duurde het misschien even voordat de dialoog goed op gang kwam. Maar al snel kon je concluderen dat iedereen elkaar mocht. En hoewel dat een simpel gegeven lijkt, is dat al een winst ten opzichte van andere bijeenkomsten die de afgelopen tijd gehouden werden. Het is een eenvoudig feit, maar in een gesprek dat gevoerd wordt onder mensen die elkaar liggen, kan er meer. De deelnemers moeten zich namelijk wel veilig voelen, willen ze eerlijk en vrijuit kunnen spreken. De Socratische dialoog spreekt de deelnemers aan om stil te staan bij de belevingswereld van de ander."

De Socratische dialoog leidt tot zelfinzicht en inzicht in de context zo blijkt uit deze reactie van een veehouder: *"De gesprekken zijn in mijn optiek erg vruchtbaar geweest, vooral voor de mensen die daadwerkelijk aanschoven bij de dialogen. Het voeren van de Socratische dialoog leert mensen om elkaar te respecteren en in een gebied waar al jaren problemen zijn, is dat soms nodig. Het is wel lastig dat er bepaalde dilemma's op de achtergrond meespelen. Zo is het voor boeren bijvoorbeeld onmogelijk om aan de vraag van de burger te voldoen. Deze wil namelijk goedkoop en duurzaam vlees, iets dat in principe niet samengaat. Ook bleek uit de gesprekken dat men het er wel over eens is dat de intensieve veehouderij op zich niet weg hoeft. Ondanks de problemen zien velen in dat er ook veel goede kanten aan de intensieve veehouderij zitten. Er zijn er echter ook die dat niet in willen zien en stug blijven volharden in hun mening. Dat maakt het wel moeilijk om echt begrip te kweken, hoewel dat in de dialogen meestal wel lukte. Het is van belang dat dit begrip en respect doorwerkt in het handelen van de betrokkenen. Zo is het soms misschien verstandig om als boer niet alles te clai-*

men waar je recht op hebt en te laten zien dat een compromis mogelijk is. Zo kan er in overleg een acceptabele middenweg worden gevonden. Een voorwaarde hiervoor is wel dat men het grote plaatje ziet en rekening houdt met wat wel en niet kan. Anders wordt het erg lastig om goed samen te leven.”

De ervaringen met de Socratische dialoog zijn positief. Een dialoog is dus ook mogelijk in een situatie waar verhoudingen verhard zijn. Er is echter ook twijfel welk effect deze ervaring zal hebben: *“Eerlijkheidshalve moet ik wel toevoegen dat het moeilijk in kaart is te brengen wat nu precies het effect is van de dialoog. Het zou natuurlijk goed zijn als het gesprek ook direct zichtbare en concrete veranderingen als gevolg heeft. Ik denk eigenlijk niet dat dit nu echt het geval is geweest.”*

De meeste personen die geïnterviewd zijn, missen het uitzicht op een vervolg van de Socratische dialoog. Een veehouder zegt hierover: *“Verder denk ik dat de beleidsmakers duidelijker moeten zijn in welke koers we gaan varen. Dit is in ieders voordeel, om elkaar in de toekomst nog recht in de ogen te kunnen blijven kijken. Er zal weer getoetst moeten gaan worden aan regelgeving, zodat het voor iedereen duidelijk is waarom bepaalde beslissingen genomen worden. Mensen zullen zich er dan sneller bij neerleggen waardoor er minder frustratie en onbegrip komt. Zolang er namelijk geen maatstaf is, blijft het lastig om niet weer in oude gewoontes te vervallen. De belangen zullen voorlopig tegenovergesteld blijven, en daarmee is de kans groot dat de eigen belangen voorrang krijgen in het praten met elkaar. Ofwel, de manier waarop de dialogen gevoerd werden, maakte dit belangeloos spreken mogelijk, maar het waarborgen van deze manier van spreken blijkt nog steeds lastig.”* Een van de burgers uit eveneens zijn twijfels: *“Ik ben als burger aangeschoven bij de dialogen in Reusel. Op een gegeven moment merk je dat het melden van overlast geen zin meer heeft, de meldingen lijken in het niets te verdwijnen. Ik heb het idee dat alles wel bespreekbaar is, maar dat er niet veel tegen overtredingen wordt gedaan. Elke wijze waarop men in gesprek gaat met elkaar juich ik toe. Zo ook de socratische dialogen. Echter, hoewel de gesprekken goed werden begeleid, ben ik toch ook sceptisch over de uitkomst ervan. Het ontbrak, volgens mij, aan een harde aanbeveling die wij als groep hadden kunnen doen. We hebben wel persoonlijke adviezen geformuleerd en voorgelegd aan de fractievoorzitters, maar deze hadden van mij harder mogen zijn. Daarnaast was het misschien beter geweest als we deze als eenduidige groep hadden uitgesproken, om zo meer body te geven aan het advies. Het voeren van de dialogen zelf was wel een bevredigend proces. Het waren goede gesprekken. Misschien was het goed geweest om de dialogen toch meer in de publiciteit te voeren. Dit opdat de goede en open sfeer tijdens de bijeenkomsten voor een groter publiek waarneembaar was geweest. In dat geval had het misschien meer teweeggebracht. Ik begrijp echter ook dat het lastig is, en gevoelig*

ligt, om de persoonlijke casussen in de openbaarheid in te brengen. Maar toch denk ik dat voor een volgende keer de dialoog publiek gevoerd moet worden, dan zouden de sterke punten van de dialoog versterkt worden.” Een ander verwoordt het gemis aan vervolgstappen als volgt: “Ik denk dat de dialoog levend moet worden gehouden. Het is in die zin wel jammer dat de vervolgstappen nog wat vaag blijven. Het is niet precies duidelijk waar het traject van de Socratische dialogen eindigen zal. Misschien is het mogelijk om verder te spreken als het rapport van de Raad van Gezondheid er ligt.”

De Socratische dialoog in Reusel-De Mierden is georganiseerd door de burgemeester. Een ambtenaar nam deel aan de dialogen en na een afrondend gesprek met de burgemeester volgde een overleg met de fractievoorzitters van de gemeenteraad. De dialogen hebben echter geen vertrouwen terug gebracht in de overheid, hetgeen wel nodig is, wil de Socratische dialoog beklijven. Een van de burgers zegt hierover het volgende: *“Een probleem zie ik wel in de betrokkenheid van de overheid bij dergelijke processen. Waar de burgers en de boeren in de Socratische dialoog zich goed kunnen verplaatsen in de inbrenger van de casus, lijkt het alsof politici toch gevangen blijven in partijpolitiek. Ook al vond ik het goed en interessant om in het vervolfgesprek met de fractievoorzitters in gesprek te gaan, ik vraag me af of er actie is ondernomen na dat gesprek. Toch denk ik dat de kracht van de dialogen deels zit in de juiste selectie van de deelnemers. Bij de dialogen in Reusel is dit goed verlopen, ik vond dat alle relevante partijen aanwezig waren. Al met al stel ik dus vast dat het goede en leerzame gesprekken waren. Zeker als lid van een dorpsraad is het belangrijk om goed in kaart te kunnen brengen wat er speelt en hoe eenieder hier mee omgaat. Los van het vrije spreken was het dus ook leerzaam. Ik zou echter wel de vraag stellen wat er precies te winnen valt bij het betrekken van fractievoorzitters en gemeenteraadsleden bij een dialoog.”*

De grote vraag in Reusel-De Mierden is wat de lokale overheid gaat doen om datgene dat bereikt is in de dialoog te verankeren in hun lokale beleid. De reactie van een van de fractievoorzitters geeft daarin nog geen houvast: *“Toen ik aanschoof bij het vervolfgesprek, waren de drie dialogen al gevoerd. Wat me opviel, was dat er zonder schroom gesproken werd. De gang van zaken was open, eerlijk en niet terughoudend. Dit was opvallend omdat de grote verscheidenheid aan perspectieven vaak een tegenovergesteld effect heeft. Om deze reden alleen al denk ik dat de dialogen waardevol waren en een goed initiatief van de burgemeester. Een minder punt vond ik dat de deelnemers veelal door de wol geverfd waren; het waren mensen die allemaal al bij meerdere initiatieven waren aangesloten. Ik had het spannender gevonden als het mensen waren geweest zonder politieke achtergronden, willekeurig gekozen burgers en boeren zeg maar. Wij praten namelijk bijna dagelijks over dit onderwerp met allerlei instanties en be-*

volkingsgroepen. Een meer willekeurige selectie had wellicht een nieuw geluid kunnen voortbrengen. Daar moet aan toegevoegd worden dat veel van die gesprekken slechts zijn toegespitst op informatieverschaffing. In de gemeenteraad zijn de dialogen ook kort besproken. Hier waren de reacties overwegend positief, hoewel enkelen niet direct het nut van een dergelijk gesprek inzien. Verder is de politieke achterban ook ingelicht over de voortgang omtrent deze gesprekken.”

De Socratische dialoog wordt gezien als een goed initiatief van de burgemeester, maar wat in de Socratische dialoog gebeurd is, wordt nog niet opgepikt en als belangrijke stap richting een nieuwe toekomst gezien.

3.5.4. DE SOCRATISCHE DIALOGEN VERGELEKEN

De grote verscheidenheid onder bovenstaande initiatieven is opvallend. Het zijn bijeenkomsten die soms erg geladen zijn met felle discussies en er zijn Socratische dialogen die gericht blijven op bezinning en een gelijke inbreng. Hoewel de sferen waarin gesproken is tijdens de socratische dialogen alle als waardevol worden ervaren, blijft er in mindere of meerdere mate de vraag bestaan of er niet meer nodig is dan een bezinnend gesprek alleen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de grootschaligheid van de problematiek die speelt. De deelnemers in de dialoog zijn niet bij machte op dat grote speelveld de noodzakelijke veranderingen te bewerkstelligen. Hun ervaringen met de dialoog zijn wel van betekenis om te weten dat het mogelijk is om gezamenlijk na te denken over oplossingen. Het eerst bespreken waar het echt om draait is een essentiële stap in het vinden van oplossingen voor de huidige problematiek. Vanuit dit besef is het mogelijk om uit de verharde verhoudingen te stappen en aan een nieuwe toekomst te werken.

De methodiek van de Socratische dialoog heeft als consequentie dat er wordt ingezet op het opschorten van het oordeel en het praten buiten oplossingen om. Daarom is het belangrijk wat er vervolgens gebeurt met de inzichten en adviezen die in de samenkomsten worden geformuleerd. Willen we de verhelderende persoonlijke bevindingen laten gelden, dan moeten we kijken hoe ze vertaald kunnen worden naar politiek beleid en gemeentelijke of provinciale besluitvormingsprocessen.

4. Aansluiten en polderen

Er zijn afgelopen jaren op meerdere plekken in Brabant gesprekken georganiseerd ter voorbereiding op nieuw beleid rondom verplaatsing of uitbreiding van landbouwbedrijven. Soms ontstaat het praten over nieuw beleid vanuit een explosieve situatie zoals in Huijgevoort, een buurtgemeenschap in de gemeente Oirschot. Deze situatie wordt geschetst aan de hand van interviews met betrokkenen en hun begeleiders. Als tweede voorbeeld is een interview benut met een begeleider van het ondersteuningsteam van de Peelhorst. Dit team begeleidt trajecten, waarin boeren en burgers in gesprek gaan over de toekomst in dit gebied.

4.1. EEN AANPAK VAN ONDERAF IN HUIJGEVOORT

Het wringt tussen de boeren en burgers in de Middelbeerse buurt rondom Huijgevoort. Bijna iedereen die er woont, werkt op een boerderij of is daar opgegroeid. Daarom is protesteren tegen de intensieve veehouderij zeker niet vanzelf ontstaan. De concentratie van intensieve veehouderij in Huijgevoort is groot; het gaat om acht intensieve veehouderijen. Een paar boerderijen veroorzaken overlast; voornamelijk varkenshouderijen. De buurtbewoners geven al jaren aan dat ze last hebben van stankoverlast en gezondheidsklachten zoals hoesten, loopneuzen en longontsteking. De veehouderijen zijn in de loop der jaren geleidelijk groter geworden en reiken nu tot aan de achtertuinen van de buurtbewoners.

Een explosieve situatie

Directe aanleiding voor actie vormde een aanvraag voor een uitbreiding van een varkenshouderij. De boer die wil uitbreiden zegt dat de vergunning is verkregen en laat het daarbij. De buurtbewoners richten in september 2010 het actiecomité Stop Megastallen Huijgevoort/Heiakkerweg op. Bijna alle burgers - 16 in totaal - worden lid van het actiecomité om samen een vuist richting gemeente Oirschot te maken. In het actiecomité zitten ook familieleden van de desbetreffende boer. De problemen rond de overlast splijt families. De leden van de actiegroep hebben verschillende motieven; voor de een is de overlast te groot, voor een ander overheersen motieven van leefbaarheid en duurzaamheid in combinatie met gezondheid. De leden van de actiegroep vinden elkaar in hun verzet tegen de uitbreiding. Door hun verschillende perspectieven en achtergronden corrigeren de leden

van de actiegroep elkaar. Zo maakte de buurtgenoot die regelmatig boos werd, de afspraak dat hij eerst een buurtgenoot belt om eerst te praten en niet direct te handelen. Een ander kan de bezwaren van de buurt goed verwoorden en weergeven, maar laat het voorzitterschap over aan weer een ander, die zeer betrokken is en gedreven door emoties argumenten scherper kan overbrengen. In de gemeente en provincie hebben de buurtbewoners geen vertrouwen. In de ogen van de bewoners van Huijgevoort heeft de gemeente de zaak te veel op zijn beloop gelaten. Huijgevoort is door de provincie nooit benoemd tot landbouw ontwikkelingsgebied (log), maar er is wel een concentratie van intensieve veehouders te vinden. Ook is een milieurapport, waaruit blijkt dat de geurnormen behoorlijk overschreden worden, nooit door de gemeente openbaar gemaakt.

De actiegroep zoekt de media op en via een opiniestuk in het Eindhovens Dagblad komen zij in gesprek met Zembla, die in maart 2011 een documentaire over de problemen in Huijgevoort uitzendt. De actiegroep benadert eveneens de GGD voor een onderzoek naar de gezondheidsklachten van de buurt. In maart 2011 heeft de GGD de klachten gehoord. Hierna hebben de buurtbewoners 6 weken lang een geurdagboek bijgehouden. Verder is de buurtbewoners toestemming gevraagd om medische gegevens op te vragen bij de huisarts. Alle buurtbewoners gaven hiervoor toestemming. De huisarts wilde echter geen informatie geven. Hierna heeft de GGD besloten om een rapport op te stellen met de zelfgerapporteerde klachten van burgers. In de conclusie staat voorzichtig geformuleerd dat er een vermoeden bestaat van een relatie tussen gezondheidsklachten en de aanwezigheid van varkensstallen. De buurtbewoners reageren teleurgesteld op het rapport. Men had gehoopt op duidelijkere conclusies. Verder verwachtte de buurt van de GGD dat zij harder op de trommel zouden slaan over de problematiek. De voorzichtigheid van de GGD wekt wrevel bij de bewoners van Huijgevoort.

Begin 2011 heeft het actiecomité diverse gesprekken gevoerd met de gemeente en de gemeenteraad. De reactie van de politiek is in eerste instantie afhoudend. Pas na de Zembla uitzending komt de erkenning van de wethouder dat er iets moet gebeuren. De gemeente organiseert debatavonden over de inrichting van het buitengebied. Hierbij zijn afgevaardigden van de gemeente, de provincie, GGD, Rabobank en de universiteit van Wageningen aanwezig. De gemeente biedt de buurt een mediator aan om in gesprek te gaan met de varkenshouders. De buurt geeft aan dat praten met de varkenshouders via een mediator niet zal werken. Het probleem zit volgens de buurt bij de politiek. De debatavonden bieden geen oplossing.

Een provincieambtenaar, die in de desbetreffende gemeente woont en bij het Streekhuis in die regio werkt, is op de debatavonden aanwezig. Hij zoekt op per-

soonlijke titel na de avonden contact met de burgers en de boeren en vraagt hen: *“Wat kan jullie bewegen om met elkaar aan tafel te gaan?”* Met dit gesprek start de dialoog in Huijgevoort. Een van de leden van het actiecomité:

“Anders waren de rieden van stal gehaald en waren we zeker door het lint gegaan, zo verziekt waren de verhoudingen. We accepteerden het als buurt niet meer dat de leefbaarheid in de directe omgeving zo onder druk kwam te staan door de maar voortgaande groei van veehouderijbedrijven, waar volgens ons geen enkel toezicht op was door de overheid”.

Voorzichtig in gesprek

De burgers vinden een gesprek met de veehouders te moeilijk. De provincieambtenaar komt met hen overeen dat er een gesprek komt met een kerngroep van de burgers (8 personen), de provincieambtenaar, een vertegenwoordiger van ZLTO en op verzoek van het actiecomité neemt de milieupartij het voorzitterschap op zich. Zij hebben deze partij leren kennen op de debatavond, die de gemeente georganiseerd had. In september 2011 voeren zij een eerste heftig en emotioneel gesprek. Vanaf september 2011 komt de groep elke maand bijeen. ZLTO voert tegelijkertijd gesprekken met de veehouders.

De volgende stappen worden gezet.

- De groep voert twee zogenaamde ‘keukentafelgesprekken’. In deze gesprekken kunnen de burgers hun hele verhaal en door de jaren heen opgelopen frustraties kwijt. De gespreksleider heeft vooral geluisterd, de problemen erkend en samengevat. Aanvankelijk werd de gemeente niet geaccepteerd als partij aan tafel, daarvoor was de woede en frustratie van bewoners richting gemeente (met name burgemeester en wethouders) te groot. Pas na een aantal bijeenkomsten werd ook de gemeente weer aan tafel geaccepteerd. Dat ging niet vanzelf; daarvoor moesten de gemeente, wethouders en burgemeester eerst een zeer emotionele avond ondergaan. Op deze avond werd uiting gegeven aan alle emoties, frustraties en verdriet, die bij de bewoners leefden richting de gemeente. Dit was zeker geen gemakkelijke avond voor het bestuur van Oirschot. Ook daarna bleek dat het vertrouwen niet direct terug was. Luisteren en de tijd nemen voor terugkerende emoties bleef nodig, maar niet gemakkelijk voor de partijen aan tafel.
- In de volgende bijeenkomsten wordt gezocht naar oplossingen. ZLTO maakte een eerste aanzet voor een plan van aanpak, dat verder ingevuld wordt door alle betrokkenen. Tijdens deze gesprekken kwamen de frustraties steeds weer terug. De begeleiders concentreren zich op het proces, de buurtbewoners ma-

ken hun wensen concreet. De bijdrage en het werk van ZLTO hebben een belangrijke rol gespeeld bij het zoeken naar een oplossing. Zij namen het initiatief om een plan van aanpak op te stellen, wat als leidraad diende in het hele proces en waarin een ieder zich herkende. In het plan wordt rekening gehouden met de wensen van de burgers: een varkenshouder moet verplaatsen en twee varkenshouders mogen niet uitbreiden, verder zijn afspraken opgenomen over verkeersbewegingen, vrachtvervoer, groen, etc. Voor dit plan is input geleverd door de burgers en in een apart traject heeft ZLTO overlegd met de desbetreffende veehouders. Ook bij de ZLTO-medewerkers is inlevingsvermogen en goed kunnen luisteren cruciaal gebleken.

Het opgebouwde vertrouwen via de gesprekken enerzijds en de uitzending van Zembla anderzijds hebben tot gevolg dat de buurtbewoners en de gemeente elkaar hebben gevonden op een nieuw bestemmingsplan en het nieuwe beleid 'Leefbare omgeving'. Er is nu een plan, van onderuit opgebouwd met alle partijen in Huijgevoort, met als resultaat een grote reductie van stankoverlast, een verplaatste boer die een push krijgt van ZLTO om duurzaam te boeren en een stimulant voor het herstel van sociale verhoudingen. De veehouders en burgers hebben niet samen aan tafel gezeten om een oplossing te vinden. Na een strijd van vier jaar is een oplossing gevonden door het inzetten van de juiste personen en is de tijd genomen om te luisteren en de problemen te erkennen. Het hele traject om tot een oplossing te komen heeft bijna twee jaren geduurd. Een van de betrokkenen vat de kern van hetgeen bereikt is kort samen en zegt:

"Dit verhaal is geen halleluja verhaal. Een dialoog tussen boer en burger heeft niet plaatsgevonden. Maar door het inzetten van de juiste personen vanuit de overheid (GGD, ZLTO, provincie en gemeente) met de juiste houding en inzet, zijn we tot een goed resultaat gekomen. Er wordt binnenkort een convenant opgesteld waarin de afspraken worden vastgelegd."

4.2 EEN ONDERSTEUNINGSTEAM IN DE PEELHORST

De Peelhorst is een gebied met mooie dorpen en natuur, maar ook met de hoogste veedichtheid van Europa. De een zal dit positief beoordelen, maar in toeneemende mate zien inwoners de landbouw als een bedreiging voor hun welzijn en welvaart. Er is bij inwoners een flinke afname van het vertrouwen in overheden en de agrarische sector. Dat komt door zaken als schaalvergroting, stankoverlast, zorgen voor dierenwelzijn en de manier hoe de verschillende overheden hiermee om zijn gegaan de laatste jaren. De provincie Noord-Brabant zet via de 'gebiedsopgave Peelhorst' in op verandering van deze situatie. Dat wil ze doen door met partijen samen te bepalen wat nodig is voor een betere leefbaarheid in dit gebied. Daarbij ligt de focus op de landbouw. De aanpak gebeurt binnen een

netwerk van lokale, regionale en provinciale partijen. Om de dialoog over duurzame landbouw en leefbaarheid op gang te brengen of te versterken, vinden in de Peelhorst diverse ontmoetingen plaats. Naast fysieke momenten zoals bijeenkomsten of excursies biedt de website van Netwerk de Peelhorst een plek voor digitale ontmoetingen. (Bron: www.brabant.nl) De ambitie is dat inwoners, boeren en overheden samen bepalen wat nodig is voor de leefbaarheid.

Een ondersteuningsteam in de Peelhorst

In de Peelhorst is een ondersteuningsteam actief bestaande uit mensen uit de regio en de provincie. Het ondersteuningsteam wil activiteiten, initiatieven en partijen rond 'duurzame landbouw, betere leefbaarheid' bij elkaar brengen om initiatieven te verbinden, te verrijken en daarmee de ontwikkeling van duurzame landbouw te versnellen en de leefbaarheid in het gebied te verbeteren. Het ondersteuningsteam faciliteert dit proces door onder andere het organiseren van gesprekken en kennisdeling. Het team sluit aan bij de behoefte van het netwerk de Peelhorst. Het ondersteuningsteam peilt continu de behoefte door actieve deelname aan activiteiten in het gebied. (Bron: www.netwerkdepeelhorst.nl)

Partijen in het gebied kennen de leden van het ondersteuningsteam en weten dat zij bij hen terecht kunnen om gesprekken op gang te brengen. Zij zijn er alleen voor het proces en niet voor de inhoud, alhoewel ze daar wel kennis over hebben. Het ondersteuningsteam wordt op allerlei manieren gevraagd als procesbegeleider; door een veehouder, burger, gemeente of provincie. De leden van het ondersteuningsteam worden betaald door de gezamenlijke partijen uit het gebied Peelhorst. Hierdoor blijft het ondersteuningsteam onafhankelijk van een opdrachtgever en kan het zich neutraal opstellen en werken.

Het gesprek

Doel van de gesprekken is een brug slaan tussen de gesprekspartners. Het vraagstuk of probleem wordt van onderaf opgepakt en besproken. Het gesprek wordt niet geregisseerd door bijvoorbeeld de provincie, gemeente, ZLTO of een andere belangenorganisatie. Tijdens het gesprek wordt de volgende opzet gevolgd.

- Eerst een kennismakingsgesprek met als voorwaarde, dat het moet klikken tussen de vrager en degene die de onafhankelijke gespreksleiding gaat doen vanuit het ondersteuningsteam. Bij geen klik is er geen vervolg. De vrager accepteert de werkwijze en de directe aanpak. Er worden vooraf afspraken gemaakt over geheimhouding, hoe er naar buiten wordt getreden, deelname aan het gesprek op persoonlijke titel en eerlijk durven zeggen wat men vindt. Een belangrijke voorwaarde is ook dat men de bereidheid heeft zich te verplaatsen in de ander en dat men naar elkaar luistert. Een vraag daarbij is: "Kun jij, boer

Jansen, je voorstellen dat door jouw activiteit jouw buurman denkt: Wat krijgen we nou?!"

- De gesprekstechniek die zowel de ondersteuner als de deelnemers gebruiken is:
 - Ik zie dat,
 - Het gevolg hiervan is dat,
 - Ik voel
 - Vraag: kun jij je hier iets bij voorstellen? Hiermee wordt een brug geslagen.
 - Hierna volgt een gesprek over feit, gevolg en gevoel.

- De vorm van de dialoog wordt bepaald door de deelnemers. Dit zijn vaak mensen die teleurgesteld zijn in de overheid (en niet in de boer of burger).

- De stappen in de dialoog zijn afhankelijk van de deelnemende personen en de situatie. Elke stap wordt door de groep geformuleerd.

- In het eerste gesprek is verder belangrijk dat de deelnemers iets vertellen over de cultuurhistorische achtergrond en dat wat de boer en burger van vroeger uit verbindt.

- In het proces dient men niet gehinderd te worden door een einddoel of tijdpad of een verplicht rapport. Dit is vooral voor ambtenaren moeilijk te bevatten en accepteren.

Vanwege de vertrouwelijkheid van de gesprekken en de fase waarin de begeleidingstrajecten verkeren, zijn geen voorbeelden toegevoegd.

4.3. TERUGBLIK

In Huijgevoort en de Peelhorst speelt het gezondheidsaspect niet de boventoon, maar is gezondheid een van de elementen waarmee rekening gehouden wordt in het ontwerpen van toekomstplannen bij tegengestelde belangen van betrokkenen. In Huijgevoort vertrekt men vanuit een crisissituatie en lukt het om van daaruit samen naar de toekomst te kijken. Een gezondheidsdeskundige heeft hierin een belangrijke rol. In de Peelhorst is de opzet van een dialoog een vast element geworden in nieuw af te spreken beleid. Wat leren we van deze twee voorbeelden en hoe zijn deze dialogen te karakteriseren?

In beide situaties is een belangrijk gegeven dat de begeleiders van de gesprekken zich er zeer bewust van zijn dat het gaat om het herstel van vertrouwen. Het

werken van onderop met de direct betrokkenen en het aansluiten bij hun leefwereld biedt de mogelijkheid om het vertrouwen te herstellen. Dat is de eerste stap. In beide voorbeelden blijft het daar niet bij, maar wordt een traject ingebouwd om tot een oplossing te komen. Een oplossing waarin alle betrokken partijen zich kunnen vinden; er wordt ‘gepolderd’.

In deze terugblik gaan we te rade bij enkele belangwekkende achtergrondtheorieën op het vlak van aansluiten, vertrouwen herstellen en polderen. Achtereenvolgend staan we stil bij aansluiten bij de leefwereld van betrokkenen, het herstel van vertrouwen en het belang van het polderen. Deze punten zijn de essentie van de aanpak in de beide voorbeelden, ook al zijn de processen zeer verschillend en verkeren de gesprekken in een verschillend stadium.

4.3.1. AANSLUITEN BIJ DE LEEFWERELD EN HERSTELLEN VAN VERTROUWEN

In Huijgevoort waren het de bewoners die bepaalden wie er aan tafel kwam voor de dialoog. Een les voor de betrokkenen was, dat vanuit een crisissituatie de dialoog van onderaf georganiseerd moet worden door burgers en niet door de gemeente. De bewoners kozen personen die ze kenden. Dat waren de provincieambtenaar die in dezelfde gemeente woonde en ‘hun taal sprak’, de milieuarts, die ze hadden leren kennen op een debatavond en medewerkers van ZLTO, die in staat zijn om buiten de kaders van de boer te kijken. De houding van deze personen bleek erg belangrijk. Zij namen de gevoelens van de burgers serieus en luisterden met geduld en aandacht naar de klachten. Ze stelden vragen als: *“Waarom lukt het hier niet? Wat zit jullie dwars? Wat is je agenda? Met welk punt kunnen we elkaar nog wel bereiken?”* Soortgelijke vragen noemt de begeleider in de Peelhorst.

Het vertrekpunt is de wil om te weten te komen wat de betrokkenen ervaren, hoe zij de situatie beleven. De begeleiders komen niet met een boodschap hoe op beleidsniveau een en ander geregeld is. Aansluiten bij de leefwereld van de bewoners en niet vertekken vanuit de systeemwereld van het beleid en de instituties is onderzocht in de presentietheorie. Deze theorie is door Andries Baart (8) ontwikkeld in het veld van zorg en welzijn, maar geeft ons ook inzicht in wat belangrijk is in de houding van een begeleider.

“Een praktijk waarbij de zorggever (c.q. begeleider) zich aandachtig en toegewijd op de ander betreft, ze leert zien wat er bij die ander op het spel staat – van verlangens tot angst – en die in aansluiting daarbij gaat begrijpen wat er in de desbetreffende situatie gedaan zou kunnen worden en wie hij/zij daarbij voor de ander kan zijn. Wat gedaan kan worden, wordt dan ook gedaan. Een manier van doen, die slechts verwezenlijkt kan worden met gevoel voor subtiliteit, vakmanschap, met praktische wijsheid en liefdevolle trouw.”

Hoewel deze manier van doen op het eerste gezicht misschien niet opzienbarend lijkt, is ze dat wel. Een korte toelichting kan dat verduidelijken. Bijzonder is de volgorde waarin het professionele handelen zich ontplooit: eerst wordt de betrekking op een specifieke, intense wijze aangegaan (aandachtig, toegewijd), dan pas (of: daardoor) kan blijken wie de hulpverlener (c.q. begeleider) voor de ander kan zijn en om welk verlangen of om welke nood het zal gaan en wat zorg behoeft. De relatie staat dus voorop, het probleemoplossende handelen is opgeschort en de identiteit van de hulp- of zorgverlener ('wie kan ik voor jou zijn?') staat niet vast maar vormt zich in een gedeeld leerproces. Dat wijkt af van wat we meestal zien: doorgaans staat tevoren reeds vast wie en wat de hulpverlener (c.q. begeleider) voor de ander moet zijn en waarom het zal draaien in de betrekking. Of, zoals een van de begeleiders in Huijgevoort zegt: *"Wij moeten gehoor geven aan het 'onderbuikgevoel' van de bewoners en begrip en aandacht tonen voor het gevoel wat er bij hen leeft; laat ze niet het gevoel hebben dat ze niet serieus worden genomen, waardoor ze zich in de steek gelaten voelen; het komt als een boemerang uiteindelijk terug."*

Wat het betekent om op deze manier te werken, omschrijft Andries Baart als volgt: *"Wie het pad van de presentie gaat, is tamelijk weerloos en moet moedig zijn. Die bepaalt zich immers bij wat zich aandient en zoals het zich aandient. Presentiebeoefening heeft, anders gezegd, intens deel aan alledaagsheid en speelt zich daar vrijwel volledig in af. Daarin - in die concreetheid, in die gewone dingen - zit het, daarin moet het gebeuren en daarin gebeurt het ook: verbondenheid, het onopgeefbare trefwoord van menselijkheid. Ik ben me als onderzoeker gaandeweg gaan realiseren wat alledaagsheid is en hoezeer we als wetenschappers en professionals gewoon zijn om daarbij uit de buurt te blijven, zowel in onze taal als in onze werkvormen, zowel in ons ritme van werken als in het soort sociale verbanden waarmee en waarin we werken, zowel ruimtelijk (waar ben je als beroepskracht eigenlijk de hele dag?) als wat de betekenisverlening van het handelen betreft, zowel in onze fixatie op problemen als op het domme feit dat beroepskrachten zelden of nooit betrokken zijn bij wat lukt en leuk is in de leefwereld."*

Aansluiten bij de leefwereld en zo vertrouwen herstellen betekent niet dat de begeleiders onderdeel worden van die leefwereld. De houding is aansluiten en tegelijkertijd open en duidelijk benoemen wat er aan de hand is. De begeleiders in Huijgevoort en de Peelhorst zijn duidelijk over hun eigen positie in het geheel. Zij beseffen dat de betrokkenheid van professionals heel anders is dan van buurtbewoners. Professionals zien het proces dat zij begeleiden meer van afstand en in grote lijnen. Buurtbewoners blijven dichtbij hun directe ervaringen en emoties. Er hoeft maar iets te gebeuren voor buurtbewoners en het proces is weer terug bij af.

Op deze wijze vertrouwen opbouwen bleek de sleutel om aan een oplossing te kunnen gaan werken. Dit is een arbeidsintensief proces, het spreekwoord *‘Vertrouwen komt te voet en gaat te paard’* is hier zeker van toepassing. Deze processen vragen bestuurlijk lef en commitment van de bestuurders; zij geven hun medewerkers de ruimte om de begeleiding vanuit bovengenoemde principes in te vullen. Begeleiders hebben de ruimte nodig om samen met de betrokkenen te werken aan veranderingen. Het vertrouwen komt niet vanzelf terug.

In het WRR-rapport *‘vertrouwen in de burger’* wordt gepleit voor goede beleidsvisies, gebouwd op de inbreng van belanghebbenden, als bron van ervaringsdeskundigheid en om draagvlak te verwerven. In Huijgevoort en de Peelhorst komt naar voren dat de contextuele kennis en ervaringskennis een volwaardige plek krijgen in de gesprekken. Dat vertrouwen niet vanzelfsprekend aanwezig is, concludeert ook de WRR in het rapport *‘Vertrouwen in de burger’*. Het verlangt een denken vanuit de burgers: *“... voortdurend investeren en het scheppen van voorwaarden voor verandering: stapje voor stapje, experimenterend, lerend en waar nodig achteraf corrigerend.”*

4.3.2. POLDEREN

In het voorbeeld van Huijgevoort zijn belangrijke ingrediënten te bespeuren hoe men met alle partijen tot een gedragen oplossing kan komen nadat het vertrouwen is hersteld. ZLTO maakte een eerste aanzet voor een plan van aanpak, dat verder ingevuld wordt door alle betrokkenen. Tijdens deze gesprekken kwamen de frustraties steeds weer terug. De begeleiders concentreren zich op het proces van het *‘polderen’*, de buurtbewoners maken hun wensen concreet. De bijdrage van en het werk van ZLTO heeft een belangrijke rol gespeeld bij het zoeken naar een oplossing. Zij namen het initiatief om een plan van aanpak op te stellen, wat als leidraad diende in het hele proces en waarin een ieder zich herkende. In het plan wordt rekening gehouden met de wensen van de burgers. Van de burgers wordt gevraagd zich in te leven in de situatie van de boeren en in aparte bijeenkomsten in Huijgevoort wordt dit ook van de boeren verlangd. Van de overheid wordt verlangd dat zij de gekozen oplossingen ook financieel mogelijk maken. In de Peelhorst zegt de begeleider over dit proces: *“Organiseer als boer je kritische massa. Zorg als boer voor een geborgd proces met de omgeving. Het kan zijn dat de uitkomst zo is, dat de buurt en boer niet op één lijn komen. Accepteer dat en laat dan vervolgens de gemeente en of provincie besluiten nemen. De winst van een traject waarin niet op één lijn gekomen is, is in ieder geval dat men de argumenten van elkaar kent.”*

Zonderop zegt in haar boek *‘Polderen 3.0: “Er zijn nieuwe methoden nodig om burgers en organisaties in een continu gesprek te brengen over hun contrasterende belangen. Ik noem dat polderen 3.0. Dan gaat het niet om theekransjes; het algemeen belang is een confrontatie tussen deelbelangen die tot middeling*

leidt.” Op allerlei plaatsen in Nederland worden methoden uitgetoetst. Organisaties experimenteren op grote schaal met afstemming om tot een resultaat met meer draagvlak te komen. Het serieuze polderen vereist een dialoog tussen partijen die hun belangen daadwerkelijk uiteen zien lopen. Ervaringen in het hele land met inspraak- en dialoogprojecten leert dat burgers niet in alles hun zin hoeven te krijgen, maar dat ze wel moeten zien dat hun bijdrage is gehoord en serieus is genomen, anders haken ze af. Polderen is volgens Zonderop onvermijdelijk, maar wel graag op een hedendaagse manier. *“We moeten tegenstellingen niet wegpoetsen, maar ook niet doen alsof ze onoverbrugbaar zijn”*. Zij wijst er op *“dat meningen en posities veranderen, de staat levert macht in, lokale verschillen groeien, de netwerksamenleving noopt tot aanpassing. Het enige dat vaststaat, is de noodzaak van een continue maatschappelijke uitruil waar iedereen aan deelneemt, als belanghebbende in onze samenleving.”*

Zonderop zegt ter afsluiting van haar boek, dat polderen 3.0 betekent dat er aandacht is voor de menselijke maat, de democratische ervaring, wederkerigheid en een gedeeld belang. Zij haalt daarbij Commissaris van de Koningin Wim van de Donk aan: *“Er is geen reden tot wanhoop. Als de oude, verzuilde instanties niet meer werken, gaan mensen vanzelf iets nieuws vormgeven. Systeemverandering begint aan de marge, nooit in het centrum”*.

De gesprekken in Huijgevoort en in de Peelhorst en ook de eerder beschreven dialogen zijn in Brabant in de marge begonnen. Tussen boeren en burgers, tussen patiënten en de gezondheidssector en steeds - soms op enige afstand - met de overheid. De verantwoordelijkheid om in goede verstandhouding met elkaar samen te leven, ligt bij alle partijen. De kennis daarover ligt ook bij alle partijen. De Gezondheidsraad zegt in het rapport ‘Voorzorg met rede’: *“Kenmerkend voor onzekere risicovraagstukken is het ontbreken van kennis en het onzeker zijn van kennis die wel beschikbaar is. Daarmee is de rol van kennis bij het oordeels- en besluitvormingsproces dus noodgedwongen beperkt.”* Daarom bepleit de Gezondheidsraad het inbrengen van alle mogelijke vormen van kennis: kennis vergaard in wetenschappelijk onderzoek, maar ook ervaringsexpertise van de betrokken actoren. Naast het breed verzamelen van kennis van de direct betrokkenen, heeft deze houding tevens tot gevolg dat burgers zich serieus behandeld voelen, dat hun ervaringen gehoord en hun problemen herkend en erkend worden. Dat draagt weer bij aan het herwinnen van het vertrouwen in elkaar, een langzaam proces.

Vertrouwen is een sleutelwoord, maar het vertrouwen in de overheid of in de partij met tegengestelde belangen is - zeker in crisissituaties - niet zomaar aanwezig. Nodig is eveneens een innovatieve en moedige overheid, die vertrouwen kan herwinnen op basis van nieuwe structuren en culturen zo schrijven de auteurs

van het boek 'Overheid van blind wantrouwen'. *"Slimmer organiseren, ingrijpen in de structuur en meer vertrouwen stellen in de burger, dat helpt allemaal."* Deze auteurs verwachten het een en ander van de ambtenaren. Zij zijn de ambassadeurs van de publieke zaak en de overheid en dienen door het politieke bestuur in staat gesteld te worden *'om het blinde wantrouwen om te buigen in een voorzichtig gevoel van betrokkenheid'*. Door te werken aan het herstel van een betere aansluiting van de overheid op de wereld van de burger. De ambtenaar in Huijgevoort speelde deze rol.

4. Conclusies en aanbevelingen

De relatie gezondheid en intensieve veehouderij is complex. Tegengestelde belangen en gepolariseerde meningen spelen een rol in gesprekken over gezondheidsrisico's, afstandsmaten en omvang. Gezondheid is een gedeelde waarde bij alle betrokkenen, maar gezondheid laat zich niet zomaar vangen in algemene regels. Er is geen gemakkelijke oplossing voorhanden. De dialoog, begrip voor elkaars standpunten om van daaruit tot oplossingen te komen die in ieders ogen aanvaardbaar zijn, is de weg die we moeten gaan. Zoals we in voorgaande voorbeelden zien, is het organiseren van dialogen en poldergesprekken een arbeidsintensieve kwestie en komt het erop aan dat de juiste mensen de dialogen en poldergesprekken begeleiden. In dit laatste hoofdstuk trekken we conclusies en sluiten af met aanbevelingen hoe de dialoog en de poldergesprekken in onze provincie door te zetten. Hierbij volgen we de lijn van de hoofdstukken.

4.1. CONCLUSIES

4.1.1. INFORMATIE BIJ GEZONDHEIDSRISICO'S

De informatieavonden over Q-koorts kwamen er na langdurig aandringen van de Provinciale Raad Gezondheid. De provincie Noord-Brabant nam vervolgens het initiatief en organiseerde samen met de GGD's, de patiëntenvereniging en de Provinciale Raad Gezondheid de reeks informatieavonden. Ziekenhuizen, huisartsen en specialisten alsook de burgemeesters van de betreffende regio's werkten allen mee. De informatieavonden waren een staaltje van Brabantse samenwerking van verschillende bestuurslagen, de patiëntenorganisaties, de openbare gezondheidszorg en de curatieve gezondheidszorg. Een samenwerking die er niet vanzelfsprekend is; zowel de verschillende bestuurslagen en de openbare en curatieve gezondheidszorg kennen vele schotten. Men vond elkaar nadat men doordrongen was geraakt van het gegeven dat we in Noord-Brabant te maken hebben met een serieus en groeiend volksgezondheidsprobleem.

De avonden waren in eerste instantie opgezet om burgers te informeren. De avonden bleken echter eveneens te fungeren als een plek om de ervaringsexpertise van de getroffen - belangrijke stakeholders - op te halen en boden tevens de gelegenheid om als overheid en gezondheidssector te tonen dat de problemen van de betrokkenen serieus gehoord werden. Een goed functionerende patiëntenvereniging (Q-uestion) organiseert momenteel nog steeds informatie-

avonden en voorziet daarin in een behoefte. Belangrijk is dat Q-uestion naar andere partijen kan fungeren als de ophaler van ervaringsexpertise en deze kan doorgeven onder andere in het Brabants Kennisnetwerk Zoönosen.

Terugblikkend hadden de informatieavonden wellicht nog een groter effect kunnen hebben als ze al in 2008 waren georganiseerd. Mogelijk waren er dan eerder maatregelen genomen die verdere besmettingen hadden voorkomen.

De lessen die we moeten trekken uit de informatieavonden over Q-koorts liggen vooral op het vlak van wie het lef heeft en de verantwoordelijkheid neemt om in een diffuse situatie de kar te gaan trekken en dat het belangrijk is dat er een zelf-organisatie van patiënten is, die deze taak daarna kan doorzetten.

4.1.2. SOCRATISCHE DIALOGEN OM SAMEN NA TE DENKEN

Stapje voor stapje, experimenterend en lerend zijn drie verschillende dialogen georganiseerd. Eén voor professionals uit de gezondheids- en landbouwsector, één voor Q-koorts-patiënten en boeren van geruimde bedrijven en één in een kleine gemeente. In de drie situaties speelde gezondheid een rol als gedeelde waarde, als een thema dat alle partijen raakte. In de terugblik op de ervaringen komt heel duidelijk naar voren hoe nodig de dialogen zijn en hoe positief de ervaringen ermee zijn. Het is een andere manier van spreken met elkaar, die begrip brengt en nieuwe openingen maakt. De methode is beproefd en de begeleiders hebben veel ervaring met deze andere vorm van spreken met elkaar. De deskundige begeleider is in staat om betrokkenen die tegenover elkaar staan tot samen nadenken te bewegen.

De grote verscheidenheid in de georganiseerde dialogen is opvallend. Het zijn bijeenkomsten die soms erg geladen zijn met felle discussies en er zijn socratische dialogen die gericht blijven op bezinning en een gelijke inbreng. De Socratische dialoog is geen debat en geen onderhandeling. Iedereen neemt op persoonlijke titel deel. Men spreekt niet namens een overheid, namens een belangenorganisatie of een actiegroep. Deze wijze van spreken kan in meerdere situaties een belangrijke bijdrage leveren om vanuit begrip voor elkaar tot spreken en samen nadenken te komen.

Hoewel de sfeer waarin gesproken is tijdens alle drie de Socratische dialogen als waardevol wordt ervaren, blijft er in mindere of meerdere mate de vraag bestaan of er niet meer nodig is dan een bezinnend gesprek alleen. Dit heeft te maken met de grootschaligheid van de problematiek die speelt. De deelnemers in de dialoog zijn niet bij machte op dat grote speelveld de noodzakelijke veranderingen te bewerkstelligen. Hun ervaringen met de dialoog zijn wel van betekenis om te weten dat het mogelijk is om gezamenlijk na te denken over oplossingen.

Het eerst bespreken waar het echt om draait is een essentiële stap in het vinden van oplossingen voor de huidige problematiek. Vanuit dit besef is het mogelijk om uit de verharde verhoudingen te stappen en aan een nieuwe toekomst te werken. Er ontstaat een gemeenschappelijk urgentiebesef. De vraag is wie de Socratische dialoog initieert en organiseert en dit in spanningsvolle situaties kan doen. Belangrijk is van te voren na te denken wie verantwoordelijk is voor een vervolg, zodat de bezinning leidt tot een proces om aan een oplossing te werken.

4.1.3. POLDERGESPREKKEN

Op enkele plekken in Brabant zijn gesprekken om het vertrouwen tussen tegenover elkaar staande partijen te herstellen gekoppeld aan het maken van een toekomstplan. Dit gebeurde zowel in Huijgevoort als in de Peelhorst. Hier dient zich een format aan dat perspectief biedt. In beide situaties is een belangrijk gegeven dat de begeleiders van de gesprekken zich er zeer bewust van zijn dat het gaat om het herstel van vertrouwen. Het werken van onderop met de direct betrokkenen en het aansluiten bij hun leefwereld biedt de mogelijkheid om het vertrouwen te herstellen. Het betreft daardoor maatwerk op kleinschalig niveau. Dat is de eerste stap. In beide voorbeelden blijft het daar niet bij, maar wordt een traject gestart om tot een oplossing te komen. Een oplossing waarin alle betrokken partijen zich kunnen vinden; er wordt 'gepolderd'.

In Huijgevoort en de Peelhorst speelt het gezondheidsaspect niet de boventoon, maar is gezondheid een van de elementen waarmee rekening gehouden wordt in het ontwerpen van toekomstplannen bij tegengestelde belangen van betrokkenen. In Huijgevoort vertrekt men vanuit een crisissituatie en lukt het om van daaruit samen naar de toekomst te kijken. Een gezondheidsdeskundige heeft in Huijgevoort een belangrijke rol in het herstellen van het vertrouwen in de overheid. ZLTO speelt een cruciale rol in de aanpak om met alle betrokkenen tot een aanvaardbare oplossing te komen. In de Peelhorst is met de opzet van een gezamenlijk gedragen ondersteuningsteam de mogelijkheid gecreëerd om vanuit gezamenlijke gesprekken tot nieuw beleid te komen. Aansluiten bij de leefwereld van de burgers is belangrijk gebleken alsook de houding van de begeleiders. De begeleiders zouden met behulp van een training in de Socratische dialoog hun begeleidingswerk nog beter gestalte kunnen geven.

Op het moment dat de direct betrokkenen niet tot een keuze voor één plan komen, is de overheid aan zet. De gemeentelijke én de provinciale overheid houden de verantwoordelijkheid om in die situaties door te pakken. Situaties waarin problemen doorsudderen, leiden uiteindelijk tot crisissituaties. Dat is geen optie. Overheden hebben eveneens de taak om dit te doen vanuit een vertrouwensvolle relatie, die er niet vanzelf is. Vertrouwen is een sleutelwoord, maar het vertrouwen in de overheid is - zeker in crisissituaties - niet zomaar aanwezig. Nodig

is een innovatieve en moedige overheid, die vertrouwen kan herwinnen op basis van nieuwe structuren en culturen. Ambtenaren kunnen als ambassadeurs van de publieke zaak en de overheid een rol spelen. Zij dienen door het politieke bestuur in staat gesteld te worden te werken aan het herstel van een betere aansluiting van de overheid op de wereld van de burger. Leren hoe uit de systeemwereld te stappen en aan te sluiten bij de alledaagse leefwereld is daarvoor nodig.

4.2. AANBEVELINGEN

De aanbevelingen zijn gericht aan de provinciale en lokale overheden, aan de openbare en curatieve gezondheidszorg en aan de ZLTO.

4.2.1. INFORMATIE BIJ GEZONDHEIDSRISICO'S

- De provinciale overheid dient leiderschap te tonen in diffuse situaties met gezondheidsrisico's, waarin niet duidelijk is wie het voortouw moet nemen om te communiceren.
- Provinciale en lokale overheden dienen bij een geïntegreerde risicobeoordeling en risicomangement eveneens een concern assessment te organiseren, zodat we weten wat er leeft bij alle stakeholders.
- In risicovolle situaties is kennis nodig van alle stakeholders. Ook bij de getroffen is ervaringsexpertise aanwezig. De openbare en curatieve gezondheidszorg dient die kennis te betrekken in hun aanpak.

4.2.2. SOCRATISCHE DIALOGEN

- Provinciale en lokale overheden organiseren trainingen voor ambtenaren om te werken met de principes van de Socratische dialoog.
- ZLTO en de GGDs organiseren trainingen voor hun medewerkers om te werken met de principes van de Socratische dialoog.
- In zeer spanningsvolle situaties zetten provinciale en lokale overheden experts van de Socratische dialoog in.
- Onderdeel van de Socratische dialoog is het nadenken over de noodzakelijke vervolgstappen en wie deze moet zetten.

4.2.3. POLDERGESPREKKEN

- Betrek gezondheid als gedeelde waarde in gesprekken, waarin partijen tegen-gestelde belangen hebben.
- Vraag de Provinciale Raad Gezondheid om een advies om beter inzicht te krij-gen in de ervaren gezondheidsbeleving van burgers én boeren in Brabant.
- Bied ambtenaren van de provinciale en lokale overheden de mogelijkheid om op maat (en kleine schaal) te werken aan oplossingen samen met alle betrok-kenen. Faciliteer hen om te kunnen aansluiten bij de leefwereld van betrokke-nen en zo het vertrouwen in de overheid te herstellen.
- Bied medewerkers van ZLTO de mogelijkheid om op maat (en kleine schaal) te werken aan oplossingen samen met alle betrokkenen. Faciliteer hen om aan te sluiten bij de leefwereld van de boer én de burger en het vertrouwen tussen hen te herstellen.

NOTEN

1. Het Brabants Kennisnetwerk Zoönosen is begin 2010 opgericht. Het Netwerk brengt de opgedane kennis en ervaringen rond zoönosen en antibioticaresistentie bijeen en deelt die met deskundigen van verschillende disciplines. Vanuit het perspectief van de menselijke gezondheid wil het Netwerk een bijdrage leveren aan de preventie en behandeling van zoönosen. Voor meer informatie zie <http://brabantskennisnetwerkzoonosen.nl/>
2. Het Verbond van Den Bosch heeft in september 2011 de ambitie geformuleerd dat de supermarktketens in Nederland in 2020 alleen nog duurzaam vlees in de schappen hebben liggen. Ze creëren daarmee een marktzekerheid die de veehouderij de ruimte biedt zich om te vormen tot 'zorgvuldig intensief'. Behalve de retailers onderschrijft een brede vertegenwoordiging vanuit agribusiness, brancheorganisaties, overheid en maatschappelijke organisaties de filosofie die het verbond uitdraagt. Voor meer informatie zie <http://www.brabant.nl/actueel/nieuws/2011/september/advies-commissie-van-doorn.aspx>
3. Het Nieuwe Trivium is een 'school' in de klassieke zin van het woord. Het woord school is afgeleid van het Griekse scholè, dat 'vrije ruimte' betekent. Een school is oorspronkelijk een vrije ruimte, een plek om samen na te denken over wat ons te doen staat, over waar het ons om begonnen is en wat goed samenwerken en samenleven inhoudt. Het Nieuwe Trivium geeft dit klassieke ideaal een moderne, hedendaagse inhoud. Zij bieden allerlei vormen van reflectie, toegesneden op de concrete praktijk van organisatie, management en bestuur. Zij brengen gesprekken met diepgang tot stand. Zij laten u breed en grondig nadenken over uw uitgangspunten. Met als resultaat: onderlinge verbinding, zorgvuldige besluitvorming en doeltreffend handelen. Voor meer informatie zie www.hetnieuwetrivium.nl
4. Het inmiddels afgeronde onderzoek naar de noodzaak van screening van alle zwangere vrouwen op Q-koorts, dat de universiteit van Groningen in samenwerking met het RIVM, de GGD Hart voor Brabant en het Jeroen Bosch Ziekenhuis uitvoerde wees uit dat screening niet nodig is. "Screening leidde niet tot minder complicaties in de zwangerschap en hoeft dus niet als routine te worden ingevoerd," aldus Munster. Op 10 oktober 2012 promoveerde Munster aan de Rijksuniversiteit Groningen. Munster benadrukt dat haar bevindingen niet gelden voor zwangere vrouwen met ziekteverschijnselen van Q-koorts. Zij stelt dat Q-koorts met en zonder ziekteverschijnselen als verschillende ziektes moeten worden beschouwd als het gaat om zwangerschapscomplicaties. Voor meer informatie zie www.rivm.nl

5. Het Brabants Kennisnetwerk Zoönosen nodigde Marleen Kraaij-Dirkzwager uit om een samenvatting te presenteren van haar afstudeerscriptie 'Veehouderij en Volksgezondheid' in het kader van haar opleiding Master Public Health. Marleen werkte tijdens het hoogtepunt van de Q-koorts crisis bij VWS als beleidsmedewerker op het dossier Q-koorts. Wij ontmoetten haar in die tijd geregeld. De tekst en figuren uit haar presentatie zijn met haar toestemming overgenomen.
6. De uitleg over de Socratische dialoog is met toestemming overgenomen uit: Jos Kessels, Erik Boers, Pieter Mostert "Vrije Ruimte Praktijkboek" (Boom, Amsterdam, 2008).
Verdere literatuur over de Socratische dialoog: Plato: Apologie (verdedigingsrede van Socrates). Laches (typische Socratische dialoog over dapperheid). Politeia (over de rechtvaardige persoon). Vertaling Xaveer de Win, Kapellen 1999. Aristoteles: Ethica. Historische Uitgeverij, Groningen, 1999.
7. Het boek 'De impact van Q-koorts' geeft inzicht in de persoonlijke beleving van alle betrokkenen bij de Q-koortsepidemie. Ervaringsverhalen van onder meer geitenhouders en patiënten staan centraal. Het laat zien hoe zij met tegenslag omgaan en er soms sterker uitkomen. Elke ervaring is beschreven vanuit het eigen perspectief. Doel van de verhalen is onderling begrip te wekken en erkenning te krijgen. Op zaterdag 24 november 2012 wordt het boek 'De impact van Q-koorts' gepresenteerd. Het boek is een initiatief van de stichting voor geruimde geiten- en schapenbedrijven in samenwerking met de patiëntenvereniging Q-uestion.
8. Deze teksten zijn met toestemming van prof. dr. Andries Baart, de auteur van de presentietheorie, overgenomen. Voor meer informatie zie www.presentie.nl

LITERATUUR

- Andries Baart, Een theorie van de presentie, Lemma, Utrecht 2001 (3e vermeerderde druk).
- Gezondheidsraad, Voorzorg met rede. Den Haag, 2008.
- Ton Horrevoets e.a., Overheid van blind wantrouwen. Den Haag, 2012.
- Mariet paes, Henk Jans en Marlie van Santvoort, Gezondheid is geen wisselgeld. Provinciale Raad Gezondheid, 2011.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), Vertrouwen in de burger. Amsterdam, 2012.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), Onzekere veiligheid. Den Haag 2010.
- Yvonne Zonderop; Polderen 3.0 Nederland & het algemeen belang. Leusden, 2012.

OVERZICHT GEÏNTERVIEWDEN

Nikky Ansems
Martien van Bavel
Frank Berndsen
Shaula Bouwman
Toine Hendriks
Henk Jans
Geert Klaassen
Maarten Leseman
Cor van Limpt
Herman Litjens
Leny Meesters
Herman Reuver
Michel Simons
Jan Vosters
Henk van Wijk

KLANKBORDGROEP

Erik Boers, Het Nieuwe Trivium
Richard Dumont, gezondheidsmakelaar provincie Noord-Brabant
Henk Jans, GGD's Noord-Brabant
Marleen Kraaij op persoonlijke titel
Maarten Leseman, ZLTO
Andert Loman, Het Nieuwe Trivium
Marlie van Santvoort, medewerker Provinciale Raad Gezondheid
Jopie Verhoeven, Lid Provinciale Raad Gezondheid

PROVINCIALE ^{BRABANT} **RAADGEZONDHEID**

www.provincialeraadgezondheid.nl